

Det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta

En kritisk genomgång av *Förbundet Kommunisters* syn på övergångssamhällena,
programmet m m

Skrift utgiven av RMF (Revolutionära Marxisters Förbund) hösten 1975

Den ursprungliga skriften innehöll en kortfattad inledning, samt två kortare artiklar om avtalsrörelsen (från tidskriften *Internationalen*), som ej tagits med i denna utgåva. Av de två artiklarna som har inkluderats är den första skriven av Anders Molin (=Göte Kildén) och Mikael Roswall, den andra av Martin Fahlgren och Magnus Mörk.

Innehåll

”En centrist är en kniv utan ett blad”	1
Vårt första avgörande ”misstag”	1
Vårt andra avgörande ”misstag”	4
Varför ett program?	6
Kommunist och övergångssamhällena: Det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta	15
1. Har FK funnit övergångssamhällets inre väsen?	15
2. Kommunisters ”begrepp för övergången”	24
3. Angreppen mot FI-artikeln	30
4. Produktion och distribution i övergångssamhället	42
5. Arbetsdelningens upphävande – några randanmärkingar	45
6. Avslutning	49

”En centrist är en kniv utan ett blad”

Förbundet Kommunist har nyligen släppt ut en slapp och slarvig stencil om ”RMF, övergångsprogram och partisyn”. Kompendiet har ställts samman av Karl Andersson (kanske mer känd som Anders Carlberg?) och har som sitt främsta syfte att starta *en polarisering* till FK:s fördel inom den vänsteropposition, som bröt med KFMLr, SKS och SKUmI för ett tag sedan.

Tyvärr har inte stencilförfattaren ställt sig ambitionen att granska vår politiska grundval på ett seriöst och vetenskapligt sätt. Hans metod är i stället att friskt grabba tag i ett par dokument, rycka ut lite citat här och där, lägga till egna fördomar för att sedan klä ut skapelsen i ett ideologiskt byke hämtat från den Tredje Internationalens stalinistiska period.

Gång på gång vädjar Andersson också till vänsteroppositionens kritiska inställning till ”dogmer” – en sund inställning som naturligt nog föddes vid brytningen med KFMLr – genom att ständigt etikettera oss som principryttare, dogmatiker, formalister, skrivbords-teoretiker osv. Vi framställs som om vi vore marxismens fanjunkare med en ständig hänvisning till det heliga ”reglementet” på våra läppar...

Detta inlägg ska ses som ett svar på FK:s stencil.

Det är därför begränsat till sitt innehåll och sitt omfång och dispositionen följer i stort de fotspår som Andersson redan trampat upp.

Under det kommande året koncentrerar sig hela vårt förbund, på ett programarbete. Detta arbete kommer till en stor del att redovisas öppet i vår press och också kamrater utanför vårt förbund inbjuds att delta. Både när det gäller metod (Vad är ett program? Hur arbetas det fram?) samt när det gäller själva programarbetet. De kamrater som vill gå vidare och sätta sig in i våra ståndpunkter på ett mer grundläggande sätt hänvisas därför till dessa diskussioner.

Vi har också sett det som nödvändigt att smycka texten med en hel del citat. Kanske en smula otympligt, men! nödvändigt för att återupprätta förhållanden som Andersson försökt ifrågasätta; genom sitt ytliga rundsnack. Citaten kanske kan locka en del kamrater att *själva gå till källorna*. Då vore mycket vunnet!

Vårt första avgörande ”misstag”

Andersson menar sig ha hittat två avgörande misstag såväl i ”Övergångsprogrammet” som i senare dokument från Fjärde Internationalen. Hans första upptäckt är att vi gör:

”En felaktig uppdelning mellan subjektivt och objektivt. För trotskisterna är det subjektiva elementet i revolutionen arbetarklassens och kommunisternas medvetandenivå och det objektiva främst produktivkrafternas utvecklingsnivå och deras förhållande till produktionsförhållandena. Detta är ett vanligt fel som inte bara trotskisterna består oss med. Förhållandet mellan subjektivt och objektivt är inte förhållandet mellan en hel klass’ medvetande nivå el dyl och den övriga delen av verkligheten. När man talar om subjektivt och objektivt så måste man i stället mena förhållandet mellan den enskilda individen och den omgivande verkligheten.

/.../ Arbetarklassens mognadsgrad och revolutionärernas styrka kan inte avskiljas från de objektiva förutsättningarna för revolutionen. Det är en viktig del då man bedömer förutsättningarna för revolutionen.”

Låt oss börja med att gå till Trotskij själv för att se om han verkligen gjorde detta ”avgörande misstag”. Vi plockar några citat från ”Diskussioner med Trotskij”. Dessa diskussioner rörde just programmets karaktär och finns tyvärr bara på engelska i samlingsvolymen ”The transi-

tional program for socialist revolution” utgiven av Pathfinder Press.¹ Vi låter alltså Trotskij själv ställa och besvara Anderssons fråga:

”Vad menar vi med objektiv situation? Här måste vi undersöka den sociala revolutionens objektiva förutsättningar. Dessa förutsättningar nämns i Marx och Engels verk och kvarstår i allt väsentligt oförändrade idag.

För det första sade Marx en gång att inget samhälle lämnar sin plats förrän det helt har uttömt sina möjligheter. Vad betyder det? Att vi inte kan avskaffa ett samhälle genom vår subjektiva vilja, att vi inte kan organisera ett uppror som blanquisterna (genom kupp, *vår anm.*). Vad betyder ”möjligheter”? Att ett ”samhälle inte kan lämna sin plats”? Så länge ett samhälle förmår utveckla produktivkrafterna och göra nationen rikare förblir det starkt och stabilt. Så var det med slavsamhället, med det feodala och med det kapitalistiska samhället.

/.../ Den andra förutsättningen – det måste finnas en ny progressiv klass som är tillräckligt talrik och ekonomiskt inflytelserik för att genomdriva sin vilja i samhället. Denna klass är proletariatet. Det måste vara nationens majoritet eller ha möjlighet att leda majoriteten.

/.../ Den tredje förutsättningen är den subjektiva faktorn. Klassen måste förstå sin ställning i samhället och ha sina egna organisationer. Det är den förutsättningen som nu saknas ur historisk synvinkel.”

Trotskij räknar alltså den subjektiva faktorn som en av de objektiva förutsättningarna för en revolution. Men hur kommer det sig då att han liksom alla andra marxister (utom Andersson) talar om en subjektiv faktor? Vad är det som skiljer denna faktor från de andra objektiva faktorerna? Ja, av bekvämlighetskäl låter vi Trotskij svara också på denna fråga:

”Fråga: Är inte arbetarnas ideologi också en av de objektiva faktorerna?

Trotskij: För oss som är en liten minoritet är allt det här objektivt, även arbetarnas sinnesstämning. Men vi måste analysera och klassificera vilka element av den objektiva situationen som kan ändras av vår penna och vilka som inte kan ändras.”

Den proletära revolutionen är den första i mänsklighetens långa historia som har som mål att störta det bestående samhället och bygga ett nytt på ett medvetet och planerat sätt. Andra revolutioner har försökt återupprätta en föregående ordning (exempelvis bonderevolutionerna i det förgångna) eller helt enkelt bara legaliserat ett överförande av den makt som redan uppnåtts på det ekonomiska området (de borgerliga revolutionerna). Detta *medvetna* handlande görs inte av individer oberoende av varandra. Det utförs av *en klass*.

För oss upphör den subjektiva faktorn i den svenska revolutionen att vara en del av de objektiva villkoren för revolutionen den dag när kommunisterna i Sverige leder massan av arbetare. De beslut vi då fattar kan avgöra utgången av revolutionen. Vi kan fatta beslut som kan komma att förändra samhället på ett totalt sätt. Den subjektiva faktorn i den svenska revolutionen är en objektiv faktor bara så länge som vi är en minoritet inom arbetarrörelsen. Om Andersson står *utanför* klassens rörelse kan han naturligtvis fortfarande tala om arbetarklassen som en objektiv faktor, även när kommunisterna vunnit massorna. Då blir vi ett objekt för hans betraktelse.

I sin stencil slår Andersson fast att det inte är något objektivt läge för revolutionen idag. Naturligtvis har han rätt. Påståendet är en banalitet. Men alla marxister (utom Andersson) har ansett det nödvändigt att precisera ytterligare en sak:

¹ Detta dokument finns nu i sin helhet i svensk översättning på marxistarkiv.se, se [Övergångsprogrammet](#). Det citerade avsnittet från diskussionen rubricerat ”Att fullborda programmet och sätta det i arbete, 7 juni 1938”. *Red anm.*

”En ny epok är inne. Epoken för kapitalismens upplösning och inre sönderfall. Den proletära kommunistiska revolutionens epok.” (Från Tredje internationalens plattform, första världskongressen¹)

Denna precisering är viktig. Den utgör vattendelaren mellan kommunisterna och socialdemokratin. I historisk bemärkelse lever vi i en revolutionär epok. Alltsedan kapitalismen gick in i sin imperialistiska fas hade marxisterna talat om revolutionens aktualitet. Varför?

Jo, fram till det första imperialistiska omfördelningskriget, eller åtminstone fram till 1905, var det internationella kapitalistiska systemet relativt stabilt, det erövrade land efter land. Klasskampen i Europa överskred sällan de lagliga ramarna. Det var en epok där motsättningarna ackumulerades, men inte bröt ut i öppna dagar. Det var också den epok när den Andra Internationalen växte sig stark i kraft av de socialdemokratiska partiernas dagliga och trägna reformsplit.

Det första världskriget markerade det definitiva slutet för denna epok. Krigsutbrottet var också det definitiva slutet på de socialdemokratiska partiernas progressiva roll.

För marxisterna var kriget det synbara beviset för att kapitalismen ”totalt hade förbrukat sina möjligheter”. Det internationella kapitalistiska systemet var inte längre förmöget att garantera en ständig och progressiv utveckling för alla sina delar. En del länkar blev svagare än andra. Tsarryssland var den första som brast.

Vid denna tid hade också kapitalismen fött fram en ny stark och progressiv klass: proletariatet. I historisk bemärkelse hade därför två av de tre objektiva faktorerna för en framgångsrik revolution uppfyllts. I Ryssland uppfylldes också den tredje – arbetarklassen utvecklade där en tillräckligt stor medvetenhet för att ta makten.

Vi vet att den ryska revolutionen avlösts av en lång rad revolutioner – och kontrarevolutioner. Den epok vi lever i serverar naturligtvis inte förrevolutionära situationer varje dag. Kännetecknet för denna epok – till skillnad från den tidigare – är explosiviteten, de häftiga kasten mellan revolution och kontrarevolution:

”Under historiens gång finner vi stabila situationer som är helt och hållet icke revolutionära. Vi finner likaså situationer som är uppenbart revolutionära. Dessutom finns det kontrarevolutionära situationer (vi får inte glömma dem!). Men ett av de mest slående dragen under vår epok, den kapitalistiska nedgångens epok, är *mellanformer* och *övergående*: situationer mellan den icke revolutionära och den förrevolutionära och revolutionära eller... kontrarevolutionära. Ur den politiska strategins synvinkel är det just dessa övergångsstadier som är av avgörande betydelse.

Vad skulle vi tycka om en konstnär som bara kunde skilja mellan spektrats två ytterlighetsfärger? Att han inte hade något färgsinne eller var färgblind, och att han borde sluta måla. Vad ska vi tycka om en politisk strateg som bara kan skilja mellan två stadier: ’revolutionärt’ och ’icke revolutionärt’? Att han inte är marxist utan stalinist, och att han skulle kunna bli en god funktionär men aldrig proletär ledare.

En revolutionär situation utvecklas ur en ömsesidig samverkan mellan objektiva och subjektiva faktorer. Om proletariatet inte i tid lyckas analysera tendenserna i en förrevolutionär situation, så kommer det oundvikligen att uppstå en kontrarevolutionär situation.” (Trotskij, *Whither France?*²)

Under den icke-revolutionära epok där kapitalismen växte fram successivt utan några häftiga svängningar, kunde inte det bästa arbetarparti göra så mycket mer än att organisera arbetarna i fackföreningar och i ett eget parti. Lönekrav, fackliga rättigheter, 8-timmarsdagen och rösträtten var de frågor som stod i centrum.

¹ 1919 års svenska upplaga av detta dokument finns på marxistarkiv.se: [Kominterns första kongress](#) Red anm.

² Detta dokument finns nu i sin helhet i svensk översättning på marxistarkiv.se: [Om Frankrike \(1934-36\)](#). Red anm.

Under denna epok utsattes de stora arbetarpartierna inte för några större hot om splittring. Där fanns inga grundläggande strategiska frågor att splittras på. Arbetarmakten ställdes aldrig på dagordningen i omedelbar bemärkelse.

Den ryska revolutionen och kriget splittrade däremot världens socialdemokratiska partier. Socialdemokrater och kommunister stod mot varandra, med två olika program. Socialdemokraterna vägrade inse att kapitalismen gått in i en revolutionär epok. De nöjde sig med att säga som Andersson att det inte är något objektivt läge för revolutionen. De nöjde sig med dagskraven och sköt socialismen på framtiden. Till den framtid när de objektiva faktorerna hade mognat.

Men kommunisterna förklarade att kapitalismen var mogen, ja t o m rutten. De sa att arbetarpartierna inte längre kunde nöja sig med taktiska diskussioner. Maktövertaganden var möjliga och därmed var strategiska diskussioner och strategisk klarhet en nödvändighet för arbetarklassen. Kommunisterna erkände att det kunde komma perioder av lugn, men förklarade att revolutionen kunde knacka på dörren i nästa andetag. Och då är det nödvändigt att inte låta sig överraskas.

”Idén om en revolutionär strategi slog rot först under åren efter kriget, och till en början otvivelaktigt under inflytande från den militära terminologin. Men det var absolut ingen slump att den slog rot. Före kriget talade vi bara om det proletära partiets taktik. Detta begrepp överensstämde tillräckligt väl med de då förhärskande fackliga, parlamentariska metoderna, som inte överskred dagskraven och dagsfrågorna. Med begreppet taktik menar man ett system av åtgärder som tjänar en enda aktuell uppgift eller ett enda avsnitt av klasskampen. Till skillnad från det utgör den revolutionära strategin ett sammansatt system av aktioner som genom sin inbördes förening, sammanhang och utveckling måste leda proletariatet till maktövertagandet.”

(Trotskij, Tredje Internationalen efter Lenin¹)

Ur insikten om att vi lever i en förrevolutionär epok växte kravet på att mejsla fram en strategi för revolutionen, dvs en allmän plan för proletära maktövertaganden.

Detta är vår utgångspunkt när vi börjar diskutera den typ av program som krävs *idag*. Hade vi levt under 1800-talet hade också vi nöjt oss med Anderssons meningslösa fras: ”Vi anser givetvis inte att det är något objektivt läge för revolutionen i Sverige i dag”.

Är för övrigt inte Andersson väl slarvig när han anklagar oss för att inte ta hänsyn till ”arbetarklassens mognadsgrad och revolutionärernas styrka” när trotskismens ”adelsmärke” har varit just att betona denna faktor:

”Världssituationen bestäms av krisen för det proletära ledarskapet. Denna kris kan naturligtvis inte lösas med hjälp av en abstrakt formel. Det är fråga om en extremt prosaisk process. Men inte bara en ”historisk” process, dvs av de objektiva villkoren för en medveten aktivitet, utan av en oavbruten kedja av ideologiska, politiska och organisatoriska åtgärder för att förena de bästa, mest medvetna delarna av världsproletariatet under en fläckfri fana, proletärer vars antal och självsäkerhet hela tiden måste stärkas och vars kontakter med andra delar av proletariatet måste utvecklas och fördjupas – med ett ord: att för proletariatet återupprätta, under nya och mycket svåra förhållanden, dess historiska ledarskap.” (Trotskij, från en kort artikel om Rosa Luxemburg 1935)

Vårt andra avgörande ”misstag”

Detta ”misstag” går att bemöta på ett par rader. Andersson anklagar Trotskij och Fjärde Internationalen för att slopa den konkreta analysen. Vi gör visserligen ekonomiska och politiska analyser ”men i botten ligger produktivkraftsresonemanget”, säger Andersson. När

¹ Hela detta dokument finns i svensk översättning på marxistarkiv.se: [Tredje internationalen efter Lenin Red anm.](http://marxistarkiv.se/Tredje-internationalen-efter-Lenin-Red-anm)

vi bedömer de objektiva förutsättningarna tar vi bara hänsyn till produktivkrafternas utvecklingsnivå.

Påståendet är absurt. Behöver vi påpeka att det var Trotskij som utvecklade den konkreta analys av Tsarryssland (redan 1905) som gav vid handen att en proletär revolution var möjlig, trots ett litet antal proletärer och trots produktivkrafternas låga utvecklingsnivå. En nydanande analys som för alla dogmatiska marxister uppfattades som ren och skär revisionism.

Det räcker i och för sig med denna hänvisning för att avvisa Anderssons andra (och sista!) avgörande argument mot Fjärde Internationalens politiska grundval. Men vi vill understryka ytterligare ett par saker.

Fjärde Internationalen redovisar i bl a *Inprecor* och i dokument från konferenser och kongresser konkreta analyser av klasskampen, både i sin helhet och olika delavsnitt. Enskilda kamrater ger ut böcker, häften osv med ett mer vetenskapligt material, som ofta utgjort grunden för olika politiska analyser. Exempelvis Ernest Mandels *Senkapitalismen*, ett arbete som utan vidare kan karaktäriseras som banbrytande när det gäller analysen av den period vi lever i.

Däremot har vi aldrig någonstans sett en analys av FK rörande t ex senkapitalismen eller Indokinakriget. I tidskriften *Kommunist* förekommer intet sådant. I tidningen *Arbetarkamp* saknas varje spår av analys. *Dagens Nyheter* är ett under av läsbarhet jämfört med *Arbetarkamps* bildsviter och ytliga nonsens. Var har FK analyserat MPLA:s karaktär? Var har FK analyserat utvecklingen i Spanien? Var har FK diskuterat Syriens klasskaraktär? Var har FK analyserat ERP-PRT i Argentina? Var har FK analyserat den svenska socialdemokratin? Var har FK analyserat Fjärde Internationalen?

Listan kunde göras hur lång som helst. Anderssons kritik på denna punkt är en verklig bumerang. Vi frestas också göra en utvikning och citera ett smått otroligt stycke i Anderssons stencil:

”Så länge vi håller oss inom det filosofiska området vill nog RMF inte kännas vid den här kritiken. En del av RMF:s ledning (dåvarande Bolsjevik-gruppen) var tillsammans med flera FK:are med om ett filosofiskt renhållningsarbete mot diverse dogmatiska och empiristiska avvikelser som 1970 togfördes av dåvarande KFML.”

Såvitt vi vet var det en del av RMF:s ledning som stod för detta arbete. FK:s ledning skrev sedan av delar och missförstod annat. Dokumenten finns kvar. Var och en kan ju läsa exempelvis *Bolsjevik 1* respektive *Kommunist 1* och jämföra. Naturligtvis i vetskap om att *Bolsjevik* kom ut långt tidigare än FK:s organ.

På denna punkt vill vi till sist påpeka att Andersson klippt fortsättningen på det citat han hämtat från Övergångsprogrammet om ”den proletära revolutionens ekonomiska förutsättningar”. De följande meningarna tar upp den sociala krisen, statens kris osv., visserligen i mycket korthuggna termer. Trotskij själv var missnöjd med detta avsnitt:

”Men det är inte ett komplett program. Ett komplett program skulle innehålla en teoretisk beskrivning av det moderna kapitalistiska samhället i dess imperialistiska stadium. Orsakerna till krisen, den växande arbetslösheten, osv. I det här utkastet sammanfattas den analysen bara kortfattat i det första kapitlet, eftersom vi har skrivit om allt det där i artiklar, böcker, m m. Vi skall skriva mer och bättre. Men vad som sägs här är tillräckligt för våra praktiska syften, eftersom vi alla är av samma åsikt. Programmets inledning är inte komplett. Det första kapitlet är bara en antydan och ingen fullständig beskrivning. Programmets avslutning är inte heller komplett...”
(Trotskij, *Övergångsprogrammet*)

Varför ett program?

”Enligt vårt sätt att se saken går det inte att konstruera ett övergångsprogram i Sverige i dag. Det kan endast vara frågan om en teoretisk spekulatio.” (Karl Andersson, stencil om RMF)

Vår utgångspunkt är en helt annan. Vi startar med insikten om att vi lever i en revolutionär epok. Den analys som vi gjort sedan världskongressen 1969 ger också vid handen ett uppsving, för den proletära världsrevolutionen. Vi kan säga att vi lever både i en revolutionär epok och i en konjunktur där epokens motsättningar exploderar i revolutionära utbrott. Segrarna i Indokina betydde oerhört mycket för att accelerera tempot i konjunkturen. Följande slutsats drog vi i dokumentet ”Bygg det revolutionära partiet” som antogs vid vår världskongress 1974:

”Under dessa förutsättningar är ett snabbt och förkrossande nederlag för arbetarklassen praktiskt taget uteslutet. Vi måste alltså förbereda oss för flera år av intensiva strider, med upp- och nedgångar, men med bestående möjligheter för revolutionära uppsving, allt eftersom framsteg görs vad gäller att höja klassmedvetandet och att stärka den revolutionärt marxistiska organisationen”.

Vid RMF:s nationella kongress i juni 1975 antog vi en politisk resolution (som snart publiceras) där vi slog fast att samma tendenser som arbetar i Europa också gäller för Sverige. Den konkreta analys vi gjorde av den svenska samhällsformationen och de analyser vår rörelse gjort av utvecklingen i världsmåttstock såväl som i Europa måste ses som *varnings-signaler*.

En gång tvingades kommunisterna att bryta med de socialdemokratiska partierna därför att dessa vägrade inse revolutionens aktualitet. På samma sätt har Fjärde Internationalen tvingats att bryta med de stalinistiska arbetarpartierna därför att de kastat bolsjevikernas landvinningar överbord och underordnat proletariatets intressen för Moskvas diktat. I sin praktik har de stalinistiska partierna dessutom hamnat i samma dag-för-dag-rutiner som socialdemokraterna. Dagskrav tillsammans med socialistiska fraser. Arbetarpolitik *och* socialism, som VPK säger. Samma revisionism utmärker såväl de maoistiska grupperna som FK. Det kanske låter som ett väl hårt omdöme, men vi hoppas att kunna visa detta framöver.

När Tredje Internationalens partier såg behovet av att dra strategiska lärdomar från sina egna erfarenheter insåg de samtidigt behovet av att sätta dessa på pränt. I olika texter från de fyra första kongresserna antogs viktiga programmatiska ståndpunkter. Synen på den borgerliga demokratin och proletära diktaturen, den koloniala frågan, den proletära enhetsfrontens taktik, den fackliga rörelsen och fabrikskommittéerna, en gemensam grundsyn på de socialdemokratiska partierna osv.

För oss, såväl som för den tidens revolutionärer, är detta centrala dokument. Tillsammans med Marx och Engels skrifter och olika arbeten av främst Lenin och Trotskij utgör de ett oerhört rikt programmatiskt material.

När människan lärde sig att skriva och läsa tog hon ett stort historiskt steg framåt. Hon kunde teckna ner sin vunna kunskap och lämna den i arv åt kommande generationer.

Miljoner och åter miljoner arbetare har offrat sina liv under solkiga fanor. Vi behöver inte göra om deras misstag. I stället måste vi lära oss något av dem. En första förutsättning för detta är naturligtvis att vunna insikter sätts på pränt.

När framförallt bolsjevikerna tryckte på behovet av skrivna program var detta ingen tillfällighet. De ville dela med sig av sina strategiska och taktiska erfarenheter för att hjälpa andra att göra vad de hade gjort: leda en proletär revolution.

Den Tredje Internationalens första kongresser stred för att föra in tanken på *övergångskrav* i sina dokument. Orsaken till detta var insikten om epokens revolutionära karaktär. Tredje

Internationalens sektioner visste att häftiga vändningar i klasskampen oundvikligen skulle ställa dem inför problem liknande dem som funnits under den ryska revolutionen.

Vad är då innebörden i ordet övergångskrav? Ett begrepp som snart skapat en egen ointaglig mytologi. Om vi river undan alla fördomar och allt förtal som utvecklats kring begreppet övergångskrav vad hittar vi då?

Låt oss först citera ett viktigt stycke från Tredje Internationalens första kongress:

”Det är inte livsdugligheten eller konkurrenskraften hos den kapitalistiska industrin, inte heller de kapitalistiska finansernas profiter, som de kommunistiska partierna ska ta hänsyn till, utan det armod som proletariatet inte kan och inte längre bör leva under. Om kraven svarar mot oundgängliga behov hos breda sektorer av de proletära massorna och om dessa massor upplever att de inte längre kan existera utan att dessa krav tillgodoses, då kommer kampen för dessa krav att bli utgångspunkten för kampen om makten.

I stället för reformisternas och centrismens minimiprogram sätter den Kommunistiska Internationalen upp kampen för proletariatets konkreta behov, För ett system av krav, som i sin helhet söndermålar bourgeoisins makt, organiserar proletariatet och framställer etapperna i kampen för proletariatets diktatur.”

Den Tredje Internationalen ställde alltså sitt program i motsättning till reformisternas och (!) centrismernas *minimiprogram*. Däremot ställde den inte sitt program i motsättning till *minimikrav*. Vad bolsjevikerna kritiserade var att man stannade upp vid dessa minimala krav, dvs krav som svarade mot försöken att försvara och förbättra arbetarnas mest näraliggande villkor.

En inställning som också klargörs i ”Kapitalismens dödskamp och Fjärde Internationalens uppgifter”:

”Fjärde Internationalen förkastar inte de gamla ‘minimikraven’ i den mån de åtminstone delvis bevarat sin livskraft. Outtröttligt försvarar den arbetarnas demokratiska rättigheter och sociala landvinningar. Men den bedriver detta dagliga arbete i det korrekta nuvarande, dvs i det revolutionära perspektivet.

I den mån massornas gamla, partiella ‘minimikrav’ kolliderar med den förfallande kapitalismens destruktiva och förnedrande tendenser – och det gör de ständigt – för Fjärde Internationalen fram ett system av *övergångskrav*, vars väsentligaste innehåll är att de på ett alltmer öppet och avgörande sätt riktar sig mot det borgerliga väldets själva grundvalar. ”

Som minimikrav räknar vi alltså också de demokratiska kraven av typen: rätt till fria fackföreningar oberoende av den borgerliga staten; yttrandefrihet; mötesfrihet osv. I länder med en öppen borgerlig diktatur, som i Portugal före revolutionen den 25 april, kan kampen för en Konstituerande Församling ha en oerhört stor betydelse.

Övergångskraven skiljer sig från minimikraven genom att de utgår ifrån oförmågan hos det *kapitalistiska systemet* att överhuvudtaget tillgodose ens massornas minimala krav. Kapitalismens dödskamp föder ständigt nya hot mot arbetarklassens ekonomiska, sociala och politiska landvinningar. Övergångsstrategin anger de mål och de metoder som krävs för att den människofientliga kapitalismen ska förstöras och ersättas med proletariatets diktatur. Det är en strategi, en plan, för en övergång från kapitalismen till det samhälle som kan börja bygga socialismen. Fullt utvecklad är den en plan för övergången från kapitalism till kommunism. En sådan plan måste nödvändigtvis gälla en kamp för *ett system* av krav och organisatoriska åtgärder. En isolerad handling ute på en fabrik som ställer frågan om makten, exempelvis en ockupation, är inte tillräcklig för en övergång till socialismen. Inte heller en enda åtgärd i nationell omfattning, som en generalstrejk, om den inte binds samman med eller åtföljs av andra handlingar som arbetarnas beväpning, en upplösning eller ett krossande av borgarklassens väpnade styrkor, nationaliseringar osv. Ja inte ens ett system av handlingar i nationell

omfattning är tillräckligt för socialismen, för det klasslösa samhället är till sin natur internationellt. Ett system av handlingar i nationell skala kan däremot leda till upprättandet av en ny statsmakt, arbetarstaten, som kan vidta åtgärder för ett uppbygge av socialismen.

De ekonomiska och sociala krav som ingår i en sådan plan är inga ”skrivbordsprodukter”: de svarar mot oundgängliga behov hos breda massor. Men genom att de kolliderar med kapitalets behov ställer de oundvikligen frågan om makten. På det ekonomiska området utgör därför övergångskraven steg i riktning mot planekonomin:

”Alla konkreta krav som framspringer ur arbetarmassornas ekonomiska mål måste ledas in i den stora kampfåran: arbetarkontroll över produktionen, inte som en plan för den nationella ekonomins byråkratiska organisation under kapitalismens regim, utan som en kamp mot kapitalismen genom fabriksråden och de revolutionära fackföreningarna.”
(Tredje Internationalens tredje kongress¹)

Det främsta politiska kravet i en övergångsstrategi gäller *den typ av regering* som är förmögen att vidta alla de åtgärder som kan förstöra kapitalismens grundvalar och lägga grunden till en arbetarstat.

Både för Tredje Internationalen och för Fjärde Internationalen koncentrerar sig programdiskussionen kring dessa frågor. Man insåg att det var här som det var lättast att ta fel, liksom det var på detta område som felet var oerhört dyrköpta: revolution eller kontrarevolution!

Men, både Lenins International och den Fjärde Internationalen antog (och antar) naturligtvis allmänna program. Både internationella och nationella. Allmänna därför att de mer hade (och har) karaktären av referensdokument än heliga testamenten. De utgör försök att på ett allmänt plan analysera världssituationen (och de nationella situationerna) med arbetarrörelsens samlade historiska erfarenheter i åtanke. De lösningar som förs fram på kapitalismens kris ges inte en definitiv form (hur kan man någonsin göra det?) En lång rad faktorer saknas, som bara kan fyllas i av en levande klasskamp. Tidens tand raserar också efter hand de konjunkturella förutsättningar som gäller för varje programskrivande. Vad som kan lyftas fram i propagandan respektive agitationen besvaras naturligtvis inte heller:

”Programmet är bara en första approximation. Det är för allmänt på det sätt som det läggs fram inför den internationella konferensen inom den närmaste perioden. Det beskriver den allmänna utvecklingstendensen i hela världen. Här har vi ett kort kapitel om de halvkoloniala och koloniala länderna. Där har vi ett kapitel om de fascistiska länderna, ett kapitel om Sovjetunionen, osv. Det är uppenbart att de för världsläget utmärkande dragen i huvudsak är gemensamma eftersom de alla präglas av den imperialistiska ekonomin, men varje land har sina särdrag och den verkliga levande politiken måste börja med dess särdrag, som är specifika för varje land och t o m för varje del av landet.” (Från ”Diskussioner med Trotskij”)

Den Tredje Internationalen varnade också för en abstrakt syn på programmet, men slog samtidigt fast som ett villkor för medlemskap (!!) att de nationella sektionerna tog in tanken på övergångskrav i sina allmänna program:

”I de nationella sektionernas program måste nödvändigheten av kampen för övergångskrav motiveras klart och tydligt; reservationerna för förhållandet mellan dessa krav och de konkreta förhållandena i tid och rum bör nämnas.

Den teoretiska grundvalen för alla övergångs- och delkrav måste ovillkorligen formuleras i det allmänna programmet. Den 4:e kongressen uttalar sig lika bestämt mot varje försök att förflacka eller ersätta de grundläggande revolutionära målsättningarna med delkrav.

¹ 1921 års svenska upplaga av detta dokument finns på marxistarkiv.se: [Kominterns tredje kongress](#). Red anm.

I det allmänna programmet bör de grundläggande historiska situationer, mellan vilka de nationella sektionernas övergångskrav grupperar sig, klart framställas i enlighet med de olika ländernas väsentliga skillnader ifråga om ekonomisk och politisk struktur, som exempelvis i fallet England å ena sidan och Indien å den andra.” (4:e kongressen, ”Resolution om den Kommunistiska Internationalens program”¹)

I ett allmänt program ska det alltså inte finnas *bara* övergångskrav, där ska *också* finnas övergångskrav eller kanske t o m bara övergångskrav i form av allmänna teman.

Nu kan det vara dags att återvända till Anderssons formulering om att:

”Enligt vårt sätt att se saken går det inte att konstruera ett övergångsprogram i Sverige i dag. Det kan endast vara frågan om en teoretisk spekulatio.n.”

Om Andersson *bara* menar att det är omöjligt att nu värka fram det exakta programmet, som på pappret eller i praktiken kommer att fungera som vägledare vid det kommande proletära maktövertagandet i Sverige, håller vi med honom. För att övertyga honom ordentligt kan vi citera en bit från de utgångspunkter RMF:s CK antagit när det gäller vårt arbete med att utveckla ett allmänt program:

Precis som själva revolutionsögonblicket, maktövertagandet, kommer att innebära en oerhörd koncentration av politisk vilja och sociala krafter, så kommer även det program som eventuellt fungerar som en *faktisk* riktninggivare I detta ögonblick att vara starkt koncentrerat. Ett fåtal frågor och en väl avgränsad uppsättning klara paroller – ja, kanske t o m bara en fråga, en paroll – som i en given situation förmår samla, förenhetliga och rikta in den sociala revolutionens krafter i en enhetlig riktning: krossandet av den gamla ordningen och dess statsmakt. Vilka frågor och paroller det kan komma att röra sig om, kan givetvis inte fastställas långt innan den revolutionära processen har inletts.”

Nu tror vi inte att Andersson *bara* menar något så oförargligt. För han nämner inte någonstans behovet av ett allmänt program! För honom står frågan *allt eller intet*. Övergångskrav kan bara finnas i en agitatorisk form och bara i en revolutionär situation. Därmed halkar Andersson och FK tillbaka till reformismens minimiprogram. Hans ståndpunkter blir skrämmande lika dem som Stalins International gjorde till sitt huvudnummer vid Kominterns kongress 1928:

” När *intet* revolutionärt uppsving förefinnes, måste de kommunistiska partierna, utgående från de arbetandes dagsbehov, uppställa *delparoller och delkrav* och förbinda dem med Kommunistiska Internationalens huvudmål. Härvid får emellertid partierna icke uppställa sådana *övergångs-paroller*, som särskilt har till förutsättning tillvaron av en revolutionär situation och som utan den förvandlas till paroller för inväxandet i de kapitalistiska organisationernas system (t. ex. parollen om produktionskontroll o. d.). Delkrav och delparoller är den ovillkorliga förutsättningen för en riktig taktik, medan en rad övergångsparoller oskiljaktigt är förbunden vid förefintligheten av en revolutionär situation.”²

Varför är vi då så måna om att skriva in övergångskrav, åtminstone i en allmän form i vårt program?

Som vi sagt upprepade gånger så är den viktigaste utgångspunkten det faktum att vi lever i en revolutionär epok. En epok som oerhört snabbt kan föda för-revolutionära eller revolutionära situationer. Detta åligger oss att ständigt förklara i vår propaganda (och här går det säkert att kritisera RMF ganska duktigt!) De analyser vi gjort av världsrevolutionens tempo sedan 1967-68 understryker dessa åligganden än mer. Men i vår propaganda kan vi inte nöja oss med att

¹ Den ”officiella” 1922 års svenska upplagan av detta dokument finns på marxistarkiv.se: [Kominterns fjärde kongress](#). Red anm.

² Citerat från 1937 års upplaga. En något äldre svensk översättning, från 1929, finns på marxistarkiv.se: [Kommunistiska internationalens program](#) Red anm.

säga att *krisen kommer*, vi måste åtminstone i grova drag kunna anvisa en lösning ut ur krisen. Massan av svenska arbetare är socialdemokrater och de har på sätt och vis ett högt medvetande. De har insett att det krävs totala och övergripande politiska lösningar på de krisfenomen som tecknas mot horisonten över södra Europa. De har insett att det krävs *politiska helhetslösningar* också i Sverige. De vet att det inte räcker med strejkkamp på lokal basis. Därför tar de inte oss på allvar (och det med rätta) om vi bara kommer dragande med lokala frågor. En skolad och förfaren socialdemokrat kan t ex platta till vilken KFMLr:are hur lätt som helst i de fall denne bara kommer dragande med sina "vilda strejker"...

När en socialdemokrat (eller Vpk:are också för den delen) kommer till oss och frågar vad vi vill måste vi kunna förklara det i åtminstone allmänna ordalag. Vi måste säga att vi är för nationaliseringar, arbetarkontroll, arbetarnas beväpning osv. Annars håller han fast vid §32-utredningar och meidnerska förslag. Men vi måste ta ett steg till. Vi måste svara på maktfrågan! Då kan vi helt enkelt säga att vi är för en arbetarregering som baserar sig på stormöten och valda fabrikskommittéer eller demokratiska fackföreningar. Endast en sådan regering kan vidta alla de åtgärder som krävs för att lösa krisen. Vi kan säga att socialdemokraternas regering inte baserar sig på arbetarnas organisationer utan på borgarnas riksdag osv. Eller ta en fråga som beväpningen. Den blir lätt abstrakt och meningslös om den inte relateras till något konkret. Därför måste vi säga ungefär så här: Vi är för en militär träning i regi av våra lokala fackföreningar. Men naturligtvis måste de bli mer demokratiska än nu. Däremot är vi emot den militära organisation som finns i dag. Vi vet sedan Ådalen och Chile vad den kan användas till....

I Sverige har inte klasskampen nått den omfattning som ställer parollen om en arbetarregering på dagordningen i sin agitatoriska form. För oss är parollen om en arbetarregering fortfarande en algebraisk formel, dvs med en eller flera okända faktorer. Faktorer som bara klasskampen kan fylla i.

I Danmark är det däremot både möjligt och nödvändigt att ge parollen om en arbetarregering ett agitatoriskt innehåll, framförallt var det så under massdemonstrationerna mot Hartling för drygt ett år sedan. Då samlades mer än 100 000 arbetare framför Christiansborgs slott och vrålade unisont: "Ut med Hartling"!

Arbetarna tog alltså upp regeringsfrågan själva i direkta massaktioner.

Vad skulle Andersson ha svarat arbetarna? In med Andersson? Eller in med Anker Jörgensen? Eller in med Knud Jespersen?

Vi gissar att han skulle sagt att det är en teoretisk spekulering med övergångskrav och helt enkelt bara ropat som alla andra: Ut med Hartling! En sådan metod skulle inte utvecklat klasskampen en millimeter. Vi menar att uppgifterna skulle varit ungefär så här:

Ut med Hartling! För en arbetarregering bestående av alla arbetarpartier grundade på och kontrollerade av oss själva genom våra fackföreningar! Jörgensen och Jespersen måste ta makten och bryta med borgarklassen! De måste lägga fram ett krisprogram som tillgodoser våra krav! Ett krisprogram som vi och inte riksdagsmännen ska rösta om!

Vi skulle också tecknat stolparna i ett sådant program. Vårt ingripande hade säkert inte ändrat utgången för denna strid rent formellt. Jörgensen hade säkert ändå hamnat i regeringen och sålt ut arbetarna. Men många arbetare hade säkert lyssnat på oss och tagit upp åtminstone en del av de tankar vi fört fram. De hade kanske väckts för tanken på en regering som de själva har valt osv.

Vid Jörgensens olika fririer till borgerligheten kunde vi återupprepat dessa tankegångar. Säkert hade då den revolutionära strömningen inom arbetarklassen stärkts avsevärt mer än om

vi bara ropat ut med Hartling. För då hade arbetarna kommit till oss och sagt ungefär så här: Ja, nu är ju Hartling borta. Men inte katten är det bättre med Jörgensen, alltihop var meningslöst. Nästa gång ska jag rösta på Glistrup.

Om vi sagt enligt vår skiss ovan hade arbetarna kanske sagt så här till oss i stället: Ja nu är ju Hartling borta men inte är det bättre för det. Vad var ni sa om den där arbetarregeringen? Skulle vi ge fan i riksdagen och sätta upp en fackföreningarnas regering? Det kanske inte är så dumt, det ska vi ta mig sjutton kräva.

Om vi inte i dag grundlägger en förståelse för övergångskravens betydelse hur ska då våra kamrater kunna föra ut dem på ett begripligt sätt i morgon? Måste vi inte skola oss i dessa frågor redan nu? Och är inte det bästa sättet att göra det just genom ett allmänt program? För Andersson (liksom för Kominterns kongress 1928) är det heller inte klart att kapitalismen utvecklas på ett ojämnt sätt. En sektor av den kapitalistiska ekonomin kan t ex drabbas av en förödande kris samtidigt som dess andra grenar växer så det knakar:

”Nödvändigheten att föra fram parollen om expropriering i begränsad form i den dagliga *agitationen*, och inte bara i den mer omfattande propagandan, kommer sig av det faktum att olika industrigrenar befinner sig på olika utvecklingsnivåer, fyller olika roller i samhällets liv och genomgår olika stadier i klasskampen. Bara ett allmänt revolutionärt uppsving från proletariatets sida kan sätta upp den fullständiga exproprieringen av bourgeoisin på dagordningen. Övergångskravens uppgift är att hjälpa proletariatet att lösa detta problem.” (Från ”Kapitalismens dödskamp och Fjärde Internationalens uppgifter”, *Övergångsprogrammet*)

Vad anser Andersson? Är det rätt eller fel av Eriksbergs arbetare att kräva förstatligande, som ett sätt att försvara sina jobb?

Och tänk om arbetarna vid ett företag inte fogligt ger sig i väg när kapitalisten vill slå igen fabriksgrindarna och stanna maskinerna? Tänk om de ockuperar sin arbetsplats och kräver förstatligande? Och detta trots att det inte är en revolutionär, ja inte ens en förrevolutionär situation? Och tänk om staten tvingas ta över och arbetarna vägrar att foga sig i den regim som införs på nytt, men nu genom försorg av statliga direktörer? Tänk om arbetarna skaffat sig styrka och vant sig vid att sköta sig själva under ockupationen och inte frivilligt vill gå tillbaka till det vanliga harvandet?

Ja, tänk om...

Men sådant kan hända i verkligheten. För detta har hänt tusentals gånger under 1900-talet. Det mest kända exemplet i ”vår tid” är kanske ockupationen av klockfabriken LIP i Frankrike. Anser Andersson att klockarbetarnas kamp var skrivbordsspekulationer, kanske var det ”trotskism”?

Ja, vår uppfattning är i alla fall att det var riktigt och nödvändigt att genomföra dessa aktioner. De var ett exempel för både franska och svenska arbetare. En träning i arbetarkontrollens skola, som väckt revolutionära idéer hos tiotusentals andra arbetare.

För hur ska arbetarklassen vinna dessa erfarenheter – om inte genom kamp? En revolutionär situation kan dra förbi – och förbytas till kontrarevolution – på ett par veckor. Tror Andersson att *arbetarklassen* då kan vidta alla nödvändiga åtgärder om den inte tränats tidigare genom egna erfarenheter.

Till sist ska vi ta ett exempel på den ojämna utvecklingen av arbetarklassens medvetenhet från den svenska vardagen. Ett exempel som vi låter illustrera diskussionen kring ett av de ”exempel” som Andersson ger på hur RMF:s politik fungerar i praktiken”. Tyvärr blir det också det enda av dessa exempel som vi tar upp. Men för den kunskapstörstige kan vi tala om

att RMF besvarat alla dessa punkter tämligen utförligt i *Internationalen, Fjärde Internationalen* samt flera olika broschyrer.

Anderssons exempel handlar om hur man bör svara på §32-utredningen. Vi i RMF har bl a sagt att:

”Mot utredningsmajoritetens och reservanternas förslag om mer eller mindre ‘utvidgad förhandlingsrätt under ansvar’ ställer vi därför en annan huvudinriktning:

Arbetsköparnas skyldighet att förhandla i alla frågor och total vetorätt för oss och våra fackliga organisationer mot alla beslut som rör våra intressen.”

Andersson menar nu att ett sådant krav ”kan man ställa i början till en dubbelmaktssituation”, men inte nu för ”förutom att kravet i dag är ett illusionskrav så får det en direkt felaktig verkan om det skulle genomföras”.

JASÅ. Detta krav är dels en illusion, dvs det går inte att genomföra, och samtidigt får det en felaktig verkan om det genomförs.

Vad händer då, enligt Andersson, om det genomförs? Jo, endera skulle kravet bli ”ett stöd åt vänstersossarnas krav om större inflytande för arbetarna i företagets ledning” eller så skulle det leda till att ”företaget snart skulle gå omkull”. ”Och vilken arbetare skulle driva en sådan linje”, frågar då Andersson till sist.

Hela resonemanget är huvudlöst. Dess grundval är reformismen!

För nu är det så att vänstersossarna försöker få stöd för §32-utredningen hos arbetarna just så att de själva kan sätta sig i bolagsstyrelserna i arbetarnas namn. Om vi rycker på axlarna åt detta, som Andersson uppenbart gör, då finns det risk för att vänstersossarna vinner gehör för sin linje. I stället måste vi ge ett konkret alternativ: rätt till förhandlingar och total vetorätt! Då kan vi dra undan fötterna på vänstersossarna.

Om vi nu vinner arbetarna för tanken på total vetorätt, vilket säkert är en lång process i de allra flesta fall, leder ju detta till att företaget går omkull, säger Andersson förfärat. Ja, vad var det Rantatalo sa, när han förrådde gruvstrejken: man ska inte slakta en ko som ger mjölk....

För att förenkla det hela ska vi färdas till gruvorna i norr. Där har vi ett exempel på hur vetorätten börjat omsättas i praktiken, trots att det inte är ”början till en dubbelmaktssituation”...

Vi ska börja med att citera långa stycken från ett tal hållet av underhållschefen vid LKAB:s Kirunaförvaltning Lennart Nauclér, vid en konferens i Luleå för ett tag sedan:

”Den första allvarliga stöten fick fackföreningarna ta. Omedelbart efter det att avtal slutits i Stockholm fick facket uppleva att de revs upp av en vild strejk, som inte gick att stoppa. Den första veckan innebar nog omprövning och nöd för fackföreningarna och även för de äldre män som tidigare varit tongivande på arbetsplatsen...

När strejken hade ebbat ut och månadslönen var ett faktum kom den övermodiga triumfen, som måste ha känt outhärdligt smärtsam för många arbetsledare.

Jag hade en arbetsledare som en månad efter strejken fick tag på ett par gubbar som stod och stämplade ut åt ett gäng kamrater. Han sa åt dem att det fick bli slut med det här och fick till svar:

– Du får göra hur du vill. Vi kommer att neka till allting, så du kommer ingen vart med det här.

Plötsligt gick det upp för honom att allting hade förändrats. Det fanns inte bara övermod i triumfen, vi hade också inslag av påtagliga trakasserier mot enskilda arbetsledare, och företaget var inte till stor hjälp...

Varningar och suspensioner blev plötsligt alldeles verkningslösa, vilket var svårt för arbetsledarna.

Gubbar som man tidigare knappast hade tyckt det var mödan värt att prata med kunde starta stridsåtgärder i form av maskning eller en liten sittstrejk utan att själva behöva offra någonting.

Företagsledningen och förvaltningsledningarna var ett dåligt stöd för förmännen. Vi var fullt upptagna med att själva försöka anpassa oss till den nya situationen.

Där kom vi för första gången på allvar i kontakt med någonting som är en realitet efter maktförskjutningen, nämligen att det existerar ett enskilt veto i väldigt många frågor. En överenskommelse, hur den än är fattad, kan undanröjas av en tillräckligt talför individ. I solidaritet med honom går alla de andra också ifrån överenskommelsen.

Vi har ett markerat problem med tidsutnyttjandet, som vi inte kommer åt på något vettigt sätt. Vardagsrationaliseringen har för företaget fått negativa värden i stora stycken. Produktivitetsförbättring genom nya maskiner och metoder ger mycket klen utbyte. Bristen på produktivitetsökning börjar nu efter fem år att kännas som en verklig ödesfråga för företaget, vilket kanske framskymtat i referat från avtalsförhandlingarna.”

Ja, vad säger Andersson? Ska han ringa upp till FK:arna i norr och säga att de ska gå emot den vetorätt som gruvarbetarna börjat ta sig? LKAB kan ju gå omkull. Ska han säga att vetorätten är en illusion och en hjälp åt fackbyråkratin? Ska han kanske säga att det är ”trotskism”?

Ja, vi överlåter faktiskt den frågan åt Andersson.

Vi ser erfarenheterna från gruvorna som ett föredöme för hela den svenska arbetarklassen. I vår agitation för en total vetorätt ute på arbetsplatserna kan vi illustrera med exempel från gruvorna för att bättre slå fram vad vi menar.

Och detta trots att vi inte står inför en dubbelmaktssituation....

Vi ska avsluta detta lilla opus med några kommentarer till Anderssons befärdheter om bygget av en International. De två sidor om ”partibygget” ids vi inte ta upp. De är så fjantiga att inte ens Andersson själv kan tro på dem.

När det gäller vår syn på uppbygget av Fjärde Internationalen skriver Andersson följande:

”Trotskisternas partisyn slår också igenom i synen på uppbygget av den kommunistiska internationalen (tack för de orden!). Internationalen byggs med de som stöder den trotskistiska politiken. Vilken roll man spelar i klasskampen är av mindre betydelse.”

Goddag yxskaft. Tacka fan för att vi bygger en trotskistisk International med dem som stöder den trotskistiska politiken. Vi vill bygga en International med kommunister, inte med stalinister och socialdemokrater. En organisation som inte stöder den trotskistiska politiken spelar naturligtvis en negativ roll i klasskampen. Härmed inte sagt att det kan finnas organisationer utanför Internationalen som inte spelar en positiv roll i klasskampen. Men då gör de det därför att de i flera stycken för ut ett program på en grundval som vi är överens med. De är alltså ”trotskister” i en del frågor.

Anderssons mening säger mer om FK än om oss. ”Vilken roll man spelar i klasskampen”...

Men spelar man inte sin roll beroende på den politik man för fram? Det menar vi, sedan kan FK räkna på fingrarna bäst man vill. Som hjälp kan vi tala om att socialdemokratien har en oerhört stor roll i den svenska politiken. FK har däremot en i oerhört liten roll....

FK:s internationella ”uppbygge” är inte något politiskt bygge. Inom Fjärde Internationalen fattar vi gemensamma beslut på grundval av gemensamma diskussioner. Vi har en långt utvecklad demokrati, som tillåter tendensbildning och som garanterar varje medlem, vare sig hon bor i Stockholm, Lissabon eller Tokyo, en möjlighet att ta ställning i olika frågor.

FK:s internationella relationer är byråkratiska. De sker genom träffar mellan ledningarna för olika organisationer. Inga gemensamma dokument utformas. Medlemmarna i FK har exempelvis ytterligt dimmiga uppfattningar om var systerorganisationerna står i olika frågor. Vi förkastar den typen av uppbygge, som mer räknar på fingrarna ärt ser till politiken.

Så har vi kommit till slutet på detta svar. Vi tänkte runda av med att förklara den mening vi satt som rubrik för dessa rader: ”En centrist är en kniv utan ett blad”.

Omdömet är Trotskijs och vi kan bara instämma efter granskningen av Anderssons stencil. Till skillnad från reformister så vill centristen slåss mot kapitalismen. Men i handen har han bara ett knivskaft. Knivbladet fattas. Centrismen har helt enkelt inget program.

Ovanstående svar är skrivet av kamraterna Anders Molin och Mikael Roswall på uppdrag av RMF:s politiska byrå. På grund av tidspress är kamraternas inlägg inte granskat eller godkänt av politiska byrån. I huvuddragen torde det dock svara mot de ståndpunkter som RMF:s CK utgått ifrån i sina direktiv till förbundets programkommission.

Politiska byråns sekretariat

Kommunist och övergångssamhällena: Det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta

av M.F. och M.M. (= Martin Fahlgren och Magnus Mörk)

Följande artikel är ett svar till artikeln ”Vägen från kapitalism till kommunism” i *Kommunist* nr 18*. Svaret har blivit långt, trots att vi har avstått från att behandla alla dumheter i *Kommunist* och trots att vi avstått från att mera systematiskt behandla de olika statskapitalist-teorier som FK:s teorier har släktskap med. Ändå är det senare ett tacksamt ämne: det är exempelvis lätt att visa att Sovjetunionens ekonomi inte utvecklas i enlighet med de kapitalistiska rörelselagarna och därmed stjälpes *Kommunist*s formallogiska begreppsexercis med en gång. Orsaken till att vi avstått från det senare är att det gjorts av många olika författare och i olika sammanhang förut (se t ex FI nr 1-73) och en sådan systematisk genomgång här skulle bara ta upp en massa extra utrymme för något som bättre har beskrivits på annat håll (se t ex Björkegren-Eklund, *Är Sovjet kapitalistiskt?*, seminarieuppsats vid Handelshögskolan i Stockholm 1975). I stället har vi valt att så att säga ta upp diskussionen på ”Kommunistens villkor”. Detta har inneburit att svarets olika avsnitt erhållit en viss ”självständighet” i förhållande till varandra. Olika aspekter tas upp en efter en. Detta har också fört med sig att samma argument ibland återkommer – lite olika vinklade – i olika avsnitt. Vi hoppas att läsarna inte irriteras av detta.

Om någon tycker att det existerar skiljbrott i artikeln, så beror det på att avsnitt 1 är skrivet av MM, resten av MF. För den slutliga produktionen är givetvis båda textförfattarna kollektivt ansvariga.

1. Har FK funnit övergångssamhällets inre väsen?

I första numret av *Kommunist* för i år finns en längre artikel om övergångssamhället. Behöver vi upplysa om dess syfte? *Kommunist* försöker konstruera en teoretisk grund för att kunna göra en kvalitativ åtskillnad mellan Sovjet (ruttet) och Kina (progressivt) och för att ”krossa” trotskismen – vem blev överraskad?

Författarna går försiktigt till väga – de existerande övergångssamhällena är bara närvarande som illustrationer – lösryckta bitar ur verkligheten, som naturligtvis alla stämmer med teorin, knappast något att förvåna sig över det heller. Metoden inger inte förtroende. Att reducera den konkreta verkligheten till ”illustrationer” är att ge sig själv obegränsad frihet – och avsäga sig möjligheterna att utveckla en användbar teori. Men det var ju inte heller syftet. Syftet var som man säger i utredningen, att utreda grunderna för förbundets uppfattningar, dvs det rör sig om en medveten efterhandskonstruktion. Sett ur detta begränsade perspektiv är *Kommunist*-artikeln en klar framgång. *Kommunist* har verkligen lyckats framställa en teori som upprätthåller skillnaden mellan Sovjet och Kina. Den axel som alltihop snurrar kring är arbetsdelningen. Den är borgerlig i Sovjet. I Kina är den det också – men inte fullt ut, ty den bekämpas. Som vi strax ska se, håller det inte ihop så bra. Om FK tror sig ha rättfärdigat sin teori med sina ”illustrationer”, så ska vi slå sönder den genom att göra tvärtom: lyfta fram några väsentliga fakta som inte låter sig integreras.

Det är inte nödvändigt att veta något om Sovjet för att se att den version FK ger i artikeln inte håller. Det räcker med att vara insatt i innebörden av de begrepp Marx utvecklade för analysen av kapitalismen. Den våldtäkt FK utsätter dessa för, för att fånga in Sovjet, säger nästan allt. Begreppen knådas om och tänjs ut. Det är lite egendomligt att FK inte tänkt mer på konsekvenserna. Om man vänder sig bakåt i historien upptäcker man att den begrepps-

* Ingår i samlingen [Förbundet Kommunist, trotskismen och övergångssamhällena](#) – Red

apparat *Kommunist* uppfunnit för att fånga Sovjets ”borgerliga” karaktär kan tillämpas med samma ”framgång” på de förkapitalistiska samhällena.

Slaveriet blir en form av lönarbete, Faraos pyramider blir varor osv. Den ”framgång” FK vunnit med sin teori är alltså dyrköpt. För att vi som sagt ska konfrontera FK:s teori med fakta som den inte förmår förklara, så måste alltså vi också granska *Kommunist*s misshandel av de marxistiska begreppen.

1.2. FK om den otrevliga verkligheten.

Vi börjar med att försöka sammanfatta motsättningen mellan FK och RMF i fråga om Sovjet. FK säger visserligen aldrig rent ut att landet är kapitalistiskt, men alla (nästan) viktigare delar av samhället analyseras med begrepp som antingen är direkt hämtade från ”Kapitalet” eller också är de mer eller mindre vaga analogier. Sålunda ses byråkratin som direkt bestämd av den ekonomiska basen (mer exakt: den direkta produktionsprocessen). Eftersom denna enl. FK uppvisar en arbetsdelning som är ”borgerlig”, så måste också byråkratin vara en sorts borgarklass. Ur detta följer sen resten av FK:s analyser som vagnarna följer loket i ett tåg. Eftersom planen onekligen är det instrument som byråkratin styr ekonomin med och som omvänt reproducerar den, så är också den ”borgerlig”. De produkter som tillverkas i den ”kapitalistiska” produktionsprocessen betraktas som varor. Lönearbetet anses vara kapitalistiskt till sitt väsen, merprodukten ett mervärde, osv, osv.

Som synes en analys som har föga gemensamt med vår. För *Kommunist* är Sovjet ett samhälle där de olika nivåerna utmärks av en mer eller mindre fullständig homogenitet. På en punkt har detta drivits så långt det över huvudtaget låter sig göras. Byråkratin är direkt bestämd av den borgerliga produktionsprocessen, säger FK. Vi påstår motsatsen. Byråkratins herravälde har inte sina rötter i ekonomin.

Hur kan det då komma sig att FK intagit den här ståndpunkten? Vilken är dess teoretiska rot? (Vilka praktiska rötter teorin har är inte svårt att svara på: trycket från maoismen i Sverige och därmed behovet att göra en kvalitativ skillnad mellan Kina och Sovjet). Varför avfärdar man kategoriskt den åtskillnad vi dragit upp mellan byråkratin och det planerade produktions sättet? Ja, vi menar nog att det bottnar i en tämligen torftig läsning av Marx. I stället för att se hela raden av produktionssätt med alla deras variationer av förhållandet bas-överbyggnad, så har FK bara sett ett enda, kapitalismen. Kapitalismen kännetecknas, mer än något annat produktionssätt, av homogenitet mellan de olika nivåerna. Genom att från första början grunda sin analys av övergångssamhället på begrepp hämtade från Marx analys av kapitalismen har *Kommunist* egentligen bara förutsatt vad som skulle bevisas. Om man tänkt på hur ändlöst många variationer i överbyggnaden som har funnits i jordbrukssamhällen med tämligen likartade produktivkrafter, så hade inte utgångspunkten varit lika självklar. Ett rimligt motdrag blir därför att vidga Sovjet-analysens jämförelsematerial till att omfatta även de förkapitalistiska samhällena. Det gör det möjligt att lyfta fram en rad särdrag som FK varken kan eller vill se.

1.3 Varför blomstrar inte den borgerliga demokratin i Sovjet?

Om man som vi ser en motsättning mellan byråkrati och planhushållning eller som FK ser den första som en harmonisk produkt av den andra, så följer också skilda uppfattningar om samhällets stabilitet. Säger man som EK blir byråkratin stabil som vilken borgarklass som helst. En hel rad med företeelser i Sovjet blir då oförklarliga. Den enorma, kompakta repressionen blir en yttring av ledarnas individuella vansinne. För oss är repressionen en integrerad del av teorin, en viktig indikator på just byråkratins avsaknad av stabilitet, av verkliga rötter i produktionssättet.

Innan vi spinner vidare på tråden ska vi täppa till ett hål där FK annars lätt kan slinka ut! Även under kapitalismen förekommer ju repression. Skillnaden mot Sovjet är att borgarklassens våld är konjunkturellt. Sovjetbyråkratins är däremot permanent. Det är skillnad det. Under kapitalismen kommer repressionen i stort sett i två situationer: när arbetarklassen reser sig eller när den ekonomiska krisen kräver att klassens löner drastiskt skärs ner. Det första har aldrig varit fallet så länge byråkratin haft makten. Det senare gäller bara en viss period, 30-talet. Men hur förklara att den hårda repressionen fortsatt i 50 år, trots att ekonomin har tillväxt och lönerna har stigit nästan hela tiden? Borde detta inte vara en epok av blomstrande borgerlig demokrati?

Borgarklassens diktatur upprätthålls på det politiska planet normalt genom parlamentarismen och allmänna val. Det gör den unik bland klassdiktaturer. Slavsamhället, det asiatiska produktionssättet och feodalismen vilar alla på härskarklassens ohöljda våld. Parlamentarismen är omöjlig därför att klassförhållandena är så lättgenomskådade. Det finns inget kapitalistiskt lönearbete som får lönen att framstå som arbetets värde. Utsugningen upprätthålls genom utom-ekonomiskt tvång – för att använda Marx' och Engels' term. Under feodalismen mäts ju merarbetet helt öppet på samma sätt som Marx efter stor teoretisk möda tog sig fram till ifråga om kapitalismen för att kunna avslöja mervärdet, nämligen i tid (dagsverken).

De förkapitalistiska produktionssätten upprätthålls med våld. De politiska maktförhållandena kan bara döljas av religiösa ideologier, kungen som guds uppenbarelse på jorden etc. Borgarklassens herravälde är av ett annat slag. Om lönearbetet hindrar arbetaren från att se utsugningen, så hindrar statens illusoriska självständighet honom från att se borgarklassens diktatur. Det är lätt att lokalisera makten under feodalismen. Bonden behöver bara titta på slotten, dessa högar av ackumulerat merarbete. Under kapitalismen är det knepigare, som bekant. Borgarklassens makt är inte samlad till en viss punkt, den ligger i produktionssättet som sådant.

Vi kan sammanfatta det specifika för i kapitalismen på detta plan med ett litet tankeexperiment. Vi plockar bort borgare. I deras ställe placerar, vi arbetare, klassmedvetna i den bemärkelsen att de vill göra klassen gott, men utan att ha något socialistiskt perspektiv. Vad händer? Till en början kanske höjda löner, men snart kommer åtgärder av ett annat slag. För att upprätthålla lönsamheten, utan vilken ekonomin inte kan fungera, tvingas man avskeda arbetare, krossa strejker, höja priser och bära sig allmänt arbetarfientligt åt. Slutet på vårt lille tankeexperiment blir förstås att de ursprungliga arbetarna som sattes vid makten utvecklar en rent borgerlig ideologi.

Vi gör om samma experiment i Sovjet. Fast man behöver inte göra det lika drastiskt för att få fram skillnaden – det räcker med att införa parlamentariska och allmänna val för att det byråkratiska herraväldets väsen ska framträda. Brezjnev kan alltså få sitta kvar, till att börja med.

Ett parlament i Sovjet skulle kunna fungera på två sätt. Antingen har det ingen makt över planen. I så fall kommer det omedelbart att framstå som en bluff – det är ju i planen som den ekonomiska makten ligger. Ges parlamentet makt över planen kommer däremot byråkratins politiska makt att brytas!

Löneskillnaden och profiten för borgarna är ju något som framgår spontant ur den ekonomiska processen. För att krossa dem måste ett nytt ekonomiskt system upprättas. Löneskillnader och privilegier för byråkratin har inga sådana rötter. De fastslås i planen. Vad ska byråkratin göra i fall vårt, tänkta parlament ges makten även över planen? Bilda partier för privilegiernas bevarande? Hur många röster skulle de få?

Här får vi förklaringen till den konstanta repressionen i Sovjet. Precis som under de förkapitalistiska samhällena är parlamentarismen en omöjlighet genom samhällets genomskinlighet.

Låt oss klarlägga ytterligare särdrag hos Sovjet jämfört med kapitalismen. FK säger att kapitalistiskt lönearbete råder i Sovjet. Argumentationen reducerar sig till att löner utbetalas i pengar och att arbetaren är maktlös. (Det gäller för Kina också, som vi strax ska se). Det är bara ett av många försök att genom slapp terminologi pressa in olika sociala förhållanden i Marx' kapital-analys.

Vad är det som ger utsugningen dess speciella form under kapitalistiskt lönearbete? Merprodukten tar formen av mervärde, förblir dold genom att arbetarklassen är en vara som säljs på en marknad.

Lönearbetet i Sovjet borde egentligen inte kallas lönearbete – det skapar bara manöverutrymme åt terminologiska svindlare av FK:s typ. Det finns ingen arbetarmakt i Sovjet. Lönerna fastställs i planen och varierar inte med tillgång och efterfrågan. Merprodukten tar inte den speciella formen av mervärde. På samma sätt som under de förkapitalistiska produktionssätten ligger den i öppen dag. Finns det någon arbetare i Sovjet som tror att lönen motsvara hans arbete? Nej! Inte ens byråkratin har försökt påstå det! Vad den påstår är att den på bästa sätt fördelar merprodukten, gör avvägningar mellan investeringar och löner. Det behövs ingen mervärdesteori för att genomskåda detta. Det räcker för arbetaren att ta sig en titt på planmålen och fråga sig om avvägningen stämmer med klassens behov. Lika lite som byråkratin skulle kunna bilda ett massparti för privilegiernas försvar, så skulle de inför massorna kunna försvara den industriella tillväxt där tyngdpunkten ständigt förskjuts till den tunga sektorns fördel. En öppen debatt om ekonomins prioriteringar vore omöjlig för byråkratin. Denna pinsamma situation delar den med de förkapitalistiska samhällenas herrar. Under kapitalismen då? Det förhåller sig precis tvärtom. Visserligen kan Svensson komma till insikten att Volvo tillverkar för många farliga och giftiga bilar. Men han kommer snabbt på andra tankar när han inser hur många arbetare i dussintals andra fabriker som skulle bli utan arbete – om driften lades om. Under kapitalismen förblir ekonomin hopplöst ogenomskinlig, allt är så inflätat i vartannat, det finns inget beslutande centrum, ingen diskussion av möjliga prioriteringar som leder till resultat som kan genomföras. Låt vara att den debatten i Sovjet förs bakom stängda dörrar. Men det är bara att öppna dem (utifrån). Den ekonomiska tillväxten uppfattas inte som någon sorts oförklarlig motorkraft som under kapitalismen, utan den framstår som resultatet av medvetna överväganden (som vi påpekade i förra numret av FI finns många motverkande faktorer, men det är ju ingen poäng i sammanhanget). Man behöver inte byta världsbild för att genomskåda systemet. Det räcker med att sätta fingret på planmålen så spricker bubblan.

Ytterligare en aspekt av Sovjetsamhällets genomskinlighet är ideologin. Det är svårt att hitta några härskare någonstans som hållit sig med en mer lättgenomskådad ideologi än sovjetbyråkratin. Allt man i princip behöver göra för att avslöja den är att jämföra Brezjnevs demokratiska fraseologi med kandidatnomineringen i valen och till sist ta sig en titt på Lenins *Staten och revolutionen* – tillgänglig, i varje bokhandel i Sovjet. Och den borgerliga ideologin? Lätt genomskådad? Vem vågar påstå det?

För att sammanfatta: Vi bestrider inte att det i själva produktionsprocessen finns förhållanden som är snarlika dem i vilken kapitalistisk fabrik som helst. Vem kan bestrida att det finns maskiner av samma slag, maktlösa arbetare, förmän och direktörer som leder och fördelar arbetet?

Men vi bestrider bestämt att man kommer till någon vettig insikt om hur detta samhälle fungerar genom ohämmade generaliseringar utifrån detta. Som vi sett av denna lilla genomgång av Sovjets "genomskinlighet" och kapitalismens "ogenomtränglighet", så missar FK med sin metod en rad väsentliga förhållanden i Sovjetsamhällets väsen.

Vi vill inte påstå att vi själva uppfunnit denna behändiga metod att blottlägga byråkratins plats i samhället genom att dra fram parallellen ur de förkapitalistiska produktionssätten. Gianni Sofri menar i sin bok *Om det asiatiska produktionssättet* att Stalin lät utmönstra detta begrepp ur den officiella "marxismen-leninismen" bl a därför att det alltför lätt lånade sig till förtäckt samhällskritik. Det fanns förstås andra sätt att visa hur byråkratins rötter i samhället skiljer sig från borgarklassens. En rad arbetaruppror har skakat Östeuropa. Allihop har ett gemensamt: i de områden där upproren inträffade föll byråkratin och dess repressiva apparat sönder så gott som omgående. Vad beror det på att byråkratin reagerar med handlingsförlamning i situationer där borgarklassen agerar med yttersta beslutsamhet? Att enbart tala om "överraskning" vore ingen förklaring. Orsaken ligger djupare, den blyxtbelyser just byråkratins motsägelsefulla väsen. Byråkratin rättfärdigar sig själv med en förvriden "marxism-leninism" som skänker den själv rollen av arbetarklassens avantgarde. Det vore en naiv konspirationsteori att byråkratin pratar så bara för att luras. Någonstans under upprepadet av fraserna har det uppstått en viss identifikation. Att krossa enstaka strejker och skjuta enstaka arbetare kan byråkraten göra utan betänkligheter. Men när arbetarna reser sig i hela städer och landsändar så blir det kortslutning i den lokale byråkratens huvud. Vilka materiella rötter har detta? Den "borgerliga produktionsprocessen", eller vad säger FK?

1.4 Är Sovjet på väg mot kapitalism nu igen?

"Den borgerliga arbetsdelningen i den omedelbara produktionsprocessen", det var som sagt kärnan i FK:s sovjetanalys. Denna reproducerar byråkratin (ett slags "borgarklass") och bestämmer produktionens karaktär ("varor"). Analysen är inte statisk. Enligt FK kommer den bestämmande nivån att slå igenom på alltfler områden och homogenisera samhället i kapitalistisk riktning. Marknaden kommer att breda ut sig mer och mer. FK hånar oss för att inte fatta att marknadsreformerna på 60-talet innebar en "kvalitativ förändring". Vi ska inte här ta upp diskussionen om reformerna i sig utgjorde någon grundläggande förändring av samhället – det räcker väl med artikeln i förra numret. Vi ska istället bestrida att man utifrån dessa kan dra några slutsatser om fortsatt utveckling i samma riktning.

FK ligger väl ungefär fem år efter sin tid. Utvecklingen i riktning mot ökad användning av marknadsmekanismen är bruten. Och inte bara bruten, den går idag åt motsatt håll! Förklara det FK! Förklara inskränkningen av marknadsreformerna utifrån teorin om den borgerliga arbetsdelningen som den bestämmande nivån!

Till att börja med kunde profitreformen i Sovjet bara genomföras ens teoretiskt i omkring en tredjedel av företagen. De övriga två tredjedelarna arbetar direkt genom planen under rent fysisk allokering och reformer som bygger på penningens roll (som t ex profit) kan överhuvudtaget inte komma ifråga. Men även inom de delar av industrin som kunde ha omfattats av reformen genomfördes den redan från början i begränsad omfattning. Och sedan dess har utvecklingen i denna sektor gått mot ökad centralisering (Björkegren-Eklund, "Är Sovjet kapitalistiskt?").

Detta om Sovjet, det dominerande landet i Comecon-blocket. Om utvecklingen vänt är så kommer den rimligtvis att göra det i de övriga länderna också. Vi har inte haft möjlighet att utreda frågan närmare – och nöjer oss därför med att ta upp det mest utvecklade landet i hela blocket, DDR (rimligen en vägvisare för de övriga, det var där profitreformen genomfördes först). Genom en rad åtgärder 1970-72 avvecklades faktiskt hela marknadsexperimentet! Den administrativa centraliseringen skärptes enormt, företagens "självständighet" inskränktes och "profiten" degraderades till en andraplansroll. (*DDR-Wirtschaft, Eine Bestandsaufnahme*, Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung, 1974, 1.69 och 91).

Hur underbygger FK tesen att marknadsmekanismerna kommer att få ökat utrymme? Man hänvisar till en del senkomna experiment i en av Östeuropas mest efterblivna stater. Ungern

(på samma sätt som någon reaktionär skulle ha kunnat försöka vederlägga Marx analys av kapitalismen som ett stadium i hela jordens utveckling utifrån en generalisering av förhållandena i England, genom att hänvisa till feodalismens uppblomstring i exempelvis Rumelien).

Ungern är inte bara fullständigt ointressant för bedömningen av Comeconblockets kommande utveckling – den version av reformerna FK ger har inget med verkligheten att göra. Man citerar ur en artikel av Alec Nove som beskriver hur de såg ut på papperet – på samma sätt som *Norrskensflamman* skulle beskriva de medborgerliga fri- och rättigheterna i Sovjet genom att peka på författningen. Den är också ett papper, men knappast mer. Påståendet att de ungerska, direktörerna skulle få välja fritt mellan att köpa maskiner från väst och från inhemska tillverkare och att landet därmed skulle ha tagit ett avgörande steg på vägen mot integration i världsmarknaden, är absurt. Vi visade i förra numret av FI att detta skulle leda till komplett sammanbrott för öst-ekonomierna. Nu är det faktiskt också så att detta är direkt omöjligt att genomföra av valutatekniska skäl. Med ett underskott i betalningsbalansen på 24 miljarder forinter fattar ju var och en att det inte kan bli tal om något fritt val mellan inhemska och utländska maskiner, även om det råkar stå så på papperet.

Den ungerska reformen har inte avskaffats, men den har genomförts endast i begränsad omfattning. Och senare avsevärt inskränkts. De huvudansvariga har utrensats. Feher och Nyers blev inte omvalda till politbyrå på årets partikongress.

Ingenstans i Comecon-blocket har under 70-talet utvecklingen gått i den, riktning som FK:s teori leder till, utan åt motsatt håll. Verkligheten själv vederlägger alltså fullständigt tesen om ”den borgerliga arbetsdelningen” som samhällets bestämmande nivå.

Slutligen ska vi ta upp problematiken kring arbetsdelningen som bestämmande nivå ur en mer allmän och principiell synvinkel. FK har, förutom allt annat, trillat dit på mekanisk determinism. Först ett belysande historiskt exempel.

Långt innan handelskapitalet växt sig så starkt i Västeuropa, att hantverket börjat övergå i industri i embryonal form, fanns i Nordafrika staten Magreb, en handelsstat där merprodukten i samhället till övervägande delen förelåg i form av profiter och där den ursprungliga ackumulationens villkor till största delen uppfyllts. Varför kom då ingen industriell utveckling, varför uppstod inte ett kapitalistiskt samhälle? Svaret är förlösande i sin enkelhet: det lönade sig bättre att driva handel än att investera i hantverket! Av detta kan slutsatsen dras att om man ska göra förutsägelser om utvecklingen i kapitalistisk riktning i ett samhälle, så räcker det inte med att hänvisa till en nivå i samhällsformationen – existensen av en ”borgerlig arbetsdelning” (Sovjet) eller till att merprodukten till största delen redan utgörs av mervärde (Magreb). Man måste analysera samhället som helhet. Även om alla andra förutsättningar skulle vara uppfyllda för en utveckling av marknadsförhållanden i Sovjet så kommer inte detta att följa om det inte *lönar sig för byråkratin*. Det kan löna sig för en viss del av den, nämligen fabriksdirektörerna. Men inte, som vi visade i förra numret av FI, för resten av byråkratin och inte heller för detta skikt sett som helhet.

Denna frågeställning existerar inte för FK. Man tilldelar partiet och statsapparaten samma roll som den borgerliga staten – illusorisk självständighet. Den kapitalistiska produktionsprocessen ses i bägge fallen som bestämmande. Vi bestrider naturligtvis detta. Den borgerliga staten påskyndar ju bara en utveckling mot monopolisering, som är inneboende i kapitalismen. Den tar över olönsamma sektorer för att systemet som helhet ska överleva. Helt visst är detta en typ av ingripanden som skiljer sig kvalitativt från vad SUKP och planbyråkratin gör när den stoppar och vänder utbredningen av marknaden till sin motsats. Det är något som omöjligt kan integreras i en teori som utgår från att ”den borgerliga arbetsdelningen” är bestämmande.

Nu är det så att *Kommunist*-artikeln inte säger att Sovjet går mot kapitalism i största allmänhet, utan mot en mycket speciell form, "statskapitalism". FK-författarna har läst tillräckligt av Marx för att veta att detta är ett ytterligt vanskligt begrepp. Marx förklarar tillväxten under kapitalismen genom konkurrensen mellan individuella kapital. Om man accepterar begreppet "statskapitalism", så försvinner möjligheten att förklara tillväxten då finns ju bara ett enda kapital, staten. (Det innebär också ett förnekande av att Marx' analys av kapitalismen utgör en logisk, sammanhängande helhet och reducerar den till något slags läggspel där olika bitar kan bytas ut och systemets "väsen" ändå förblir oförändrat).

Låt oss följa *Kommunist*s ansträngningar att förklara ackumulationen under "statskapitalismen", att både äta kakan och ha den kvar.

Man börjar sin kringgående rörelse i riktning mot statskapitalismen med att lägga ut lite rök. Man citerar några rader ur Engels' *Anti-Dühring* som ingen statskapitalist-teoretiker med självaktning försummat att återge. Låt oss läsa det ännu en gång och se vad, som verkligen står där:

"Men varken förvandlingen till aktiebolag (och trustar) eller till statsegendom upphäver produktivkrafternas egenskap av att vara kapital. I fråga om aktiebolagen (och trusterna) ligger detta i öppen dag. Och den moderna staten är i sin tur bara den organisation som det borgerliga samhället skapat för att upprätthålla det kapitalistiska produktionsättets allmänna yttre betingelser mot övergrepp, såväl från arbetarnas sida som från de enskilda kapitalisternas. Den moderna staten är, vilken form den än må anta, ingenting annat än en kapitalistisk maskin, den är kapitalisternas stat, den idealiska totalkapitalisten. Ju fler produktivkrafter den övertar, desto mer blir den en verklig totalkapitalist, desto fler medborgare utsuger den. Arbetarna förblir lönearbetare, proletärer. Kapitalförhållandet upphävs inte, det drives fastmer till sin spets. Men där slår det om. Statens övertagande av produktivkrafterna är alltså inte någon lösning av konflikten, Men det gömmer i sig det formella medlet, vägen till lösningen."

Det är tydligen svårt att läsa innantill. Engels säger att när staten samlat på sig allt kapital, så "slår det om". Ja, *Kommunist*, vad kan det vara som slår om? Från rött till grönt, dvs tuta och kör för statskapitalismteorin med Engels vid ratten och *Kommunist* i baksätet? Ånej.

Begreppet statskapitalism är ett rent ideologiskt begrepp: Vad ett system där staten samlar på sig allt kapital än skulle vara, så inte vore det i någon rimlig mening fråga om kapitalism. Som kommentar till Engels-citatet säger *Kommunist* att detta tycks stå i motsättning till vissa av Marx' skrivelser i *Grundrisse*. Det är väl också ett understatement. Marx skriver bl a:

"Kapital existerar och kan bara existera som många kapital och dess självbestämning framstår därför som dessas ömsesidiga växelverkan" (sid 317).

Vad skall *Kommunist* göra åt detta då? Man försöker lösa problemet genom att göra tankeexperimentet att staten delar upp sig på flera kapital som konkurrerar med varandra på en marknad, reglerad av staten (nu är den nämligen en igen, här gäller det verkligen att hänga med i svängarna), en marknad som samtidigt är bestämmande för dessa regleringar.

(*Kommunist* sid 18)

Så här står det i originalet:

"Detta citat (dvs vad Engels sa ovan) tycks (1) stå i motsättning till Marx' skrivelser i *Grundrisse*, om inte staten som en verklig totalkapitalist, uppträder som flera kapital på en av staten reglerad, men samtidigt för dessa regleringar bestämmande marknad, eller som ett kapital omedelbart bestämt av världsmarknadens rörelse".

På denna abstraktionsnivå är naturligtvis alla problem lösbara. En fisk blir en bil, om man monterar på fyra hjul, ersätter fjällen med en kaross av plåt osv. Är plan eller marknad i sista hand bestämmande i detta fall? Uppenbarligen marknaden, med reservation för att vi kan ha gått vilse i bisatserna. Vad händer då med planhushållningen? Den löses upp. Produktionen är

i detta läge inte mer planmässig än under vanlig kapitalism. Statsägandet blir därmed en juridisk fiktion.

Kapitalism kan i Sovjetunionen bara realiseras i en form – i den form Marx analyserar i *Kapitalet*. Marx' analys är inte någon chokladkartong där man kan plocka upp dom praliner som ser läckra ut ("borgerlig arbetsdelning") och rata dom som inte smakar (konkurrens mellan individuella kapital. Förnekandet av den marxiska analysens storhet, helheten av begrepp och relationer, är det pris FK får betala för att kunna pressa in Sovjet i det fack där man av känslomässiga skäl vill ha det.

1.5 Kina – på väg mot socialism under Maos ledning?

I detta avsnitt ska vi visa att FK måste hamna på samma ståndpunkt i fråga om Kina som Sovjet, nämligen att landet är "statskapitalistiskt", precis som Sovjet.

Det uppenbara syftet med hela FK:s analys är att underbygga den kvalitativa åtskillnad mellan Sovjet och Kina som man av känslomässiga skäl antog i organisationens begynnelse (vilket i sin tur hade sina rötter i styrkeförhållandena i den dåvarande vänstern, och dess allmänna omognad). Men denna åtskillnad kommer inte att kunna upprätthållas. Det avgörande kriteriet är så svagt att det inte tål någon närmare granskning: I Kina bedrivs kamp mot arbetsdelningen säger FK. Det är det hela. Inte ens i Kinaboken törs man gå in i detalj på innebörden av att delar av byråkratin tvingas kroppsarbete periodvis: Frågan om arbetarklassen har några maktorgan blurras till totalt. Visserligen törs man inte påstå att revolutionskommittéerna har något att säga till om i alla industrier – men man försöker ändå påskina att de har det i en del. Det är löjligt. Inte ens maoisterna själva försöker förneka att partikommittéerna (dvs byråkratin) har den verkliga makten överallt.

Detta ställer ju kroppsarbetet för en del av byråkratin i annan dager än FK vill ge det. Skulle Mao vara ute efter att införa socialismen genom att bekämpa arbetsdelningen samtidigt som han inte är beredd att ge arbetarna någon som helst makt? Ytterligare en motsägelse: Mao är ledare för den "vänster" inom KKP som står för "proletariatets klassintressen" (FK). Samtidigt som han stöder den mest kontrarevolutionära utrikespolitik. Socialism är tydligen förenlig med "vänskapliga samtal mellan Mao och Franz Josef Strauss" (för att citera tidskriften *Kina* 4-75, s. 2). Vi kräver att FK öppet deklarerar denna outtalade teori om inrikes- och utrikespolitikens absoluta autonomi.

Att Maos utskickande av direktörerna på fabriksgolvet bara kan ha en enda orsak (FK prövar inga andra!), att han är ute efter en genuin socialism, är lika självklart som att hönsen värper fyrkantiga ägg. Låt oss därför utgå från den enastående vetenskapliga nyvinningen att ett fenomen kan ha flera möjliga orsaker och söka någon vettigare än FK:s.

Vi ska börja på samma sätt som i fråga om repressionen, dvs med att peka ut den blinda fläck som FK:s teori ger. Eftersom företeelser som kroppsarbete för byråkrater av FK upphöjts till det avgörande kriteriet för åtskillnad mellan Sovjet och Kina, så är det väl inte så konstigt att man inte besvärat sig att se efter om liknande saker funnits i Sovjet. Tråkigt nog för FK så är det just det som är fallet.

Detta är således ofattbart för FK: Chrusjtjovs skolreform av år 1958. Högskolorna tar bara in folk som arbetat i industrin i flera år. De två första läsåren skedde all undervisning på kvällstid, på dagtid arbetade eleverna i industrin. Tredje året delades tiden lika mellan studier och industriarbete, och under fjärde och femte åren kunde eleven eventuellt få dispens för heltidsstudier (Wolfgang Leonhard, *Det Nya Sovjet*, s. 274). Detta är omöjligt att få ihop med en teori om den "borgerliga arbetsdelningen" som bestämmande nivå i samhället. Vi ska inte driva tesen att Chrusjtjov bekämpar arbetsdelningen för att införa socialismen som FK tror om Mao. Vi ska inte nöja oss med att hålla oss på ytfenomenens nivå.

Vad hände i Sovjet i övrigt 1958? Sovnarchos-reformen genomfördes. Den centrala ”ekonomiska” byråkratins bas i Moskva upplöstes och funktionärerna delades upp på drygt hundra-talet regionala folkeekonomiska råd ute i landet, där de lokala partiapparaterna gavs ett avgörande inflytande. Under sovnarchosen samlades all industri som fanns i ett visst område – i motsats till Stalins system, där t ex alla stålindustrier styrdes direkt från Moskva och gav upphov till en centraliserad byråkrati, som genom sin blotta kvantitet fick en väldig makt,

Reformen uttryckte den ekonomiska apparatens nederlag mot, partiet. Den första leddes av Malenkov, den andra av Chrusjtjov. I sista numret av FI förra året analyserade vi denna maktkamp lite mer i detalj. Vi påpekade att Mao stödde Chrusjtjov i denna strid. Relationerna försämrades 1956 när Chrusjtjov vid XX:e partikongressen stormade mot Stalins osaliga ande. Sedan kom upproret i Ungern, Chrusjtjov drog öronen åt sig och stoppade avstaliniseringen. Redan året därpå, vid den världskommunistiska kongressen, konvergerade Sovjets och Kinas politik. Ingen underströk Sovjets ledarroll som Mao.

1958, året för skolreformen, året, för industribyråkratins decentralisering, började det stora språnget i Kina, skapandet av folkkommunerna och utskickandet av industribyråkraterna på fabriksgolvet. Chrusjtjovs och Maos politik vid denna tidpunkt är inte identiska, men väl parallella. De uttrycker intressen hos samma i del i respektive byråkratier, och bekräftar i bägge fallen nederlaget för teknokratin i den industriella förvaltningsapparaten. Att förneka likheterna mellan sovnarchoserna och folkkommunerna innebär att man förnekar att det är möjligt att generalisera något om verkligheten överhuvudtaget. Länderna befann sig inte på samma utvecklingsnivå, hade en annan historisk bakgrund etc, därför kan industribyråkratins nederlag naturligtvis inte ta sig identiska uttryck. Men med hänsyn till detta är likheterna slående. Folkkommunen innebar, precis som sovnarchosen, att all industri i ett visst geografiskt område sattes under gemensam ledning, vilket omöjliggjorde uppkomsten av en ekonomiskt central byråkrati av det slag som Stalin hade (för tillfället åtminstone). Folkkommunen innebar också en sammanslagning av kollektiv till stora enheter. Och detta har sin motsvarighet i Sovjet. Vid Stalin-erans slut fanns 125000 kollektiv: 1953 hade antalet reducerats genom sammanslagningar till 69.000 (Nove, *An Economic History of the USSR*, sid 336). Samtidigt sköljde den andra kollektiviseringsvågen över Östeuropa (den första, under Stalin, hade varit ytterst halvhjärtad). I DDR höjdes kollektiviseringsgraden från 38% till 80%. I Bulgarien minskades genom sammanslagningar kollektivens antal till blott en sjättedel (Fejtö, *A History of People's Democracies*, s. 144. Denne författare menar f ö också att Maos reformer baserade sig direkt på Chrusjtjovs sovnarchoser).

Vi sa att stora språnget var ett nederlag för teknokratin. Det är här som utskickandet av denna på fabriksgolvet får en del av sin förklaring. Det är ett försök att permanenta dess nederlag. Direktören markerar sin maktfullkomlighet genom att avskilja sig från arbetarna. Tvingas han kroppsarbete känner han sig psykad och förödmjukad. Kroppsarbetet blir en ständig påminnelse om att det är partiet som är herre i huset och direktören dess tjänare – och inte tvärtom. Men det är inte hela förklaringen.

Den inombyråkratiska kampen försiggår inte i något vakuum. Vid många olika, tillfällen har än den ena, än den andra fraktionen försökt mobilisera massorna i för att knäcka sina motståndare. Det mest kända exemplet är kulturrevolutionen. Det finns högviss med andra exempel – som när Novotny, den gamle stalinisten kort före Pragvåren gick ut till arbetarna och försökte mobilisera dem mot Dubcek genom att helt riktigt påvisa det arbetarfientliga innehållet i dennes ekonomiska reformer.

Alltså, att skicka ut direktören på golvet är ett sätt att vinna massornas stöd. Partiet framstår som den som förödmjukar arbetarens omedelbare och daglige förtryckare. På detta område vidtog Chrusjtjov och Mao likartade åtgärder. Chrusjtjov gav fackföreningarna makt att gripa

in i företagets styre. Att detta inte var arbetarmakt i verklig mening förstår ju var och en. Fackföreningarna styrs av partiet. Att Chrusjtjovs fackföreningsreform har ett innehåll som inte kvalitativt skiljer sig från Maos utskickande av industribyråkratin i produktionen kan vi demonstrera på ett mycket elegant sätt. Maos åtgärd genomfördes nämligen i samma omfattning som i Kina även i en av Chrusjtjovs lydstaten Bulgarien. (Fejtö, s 144). FK, vi vill se detta förklarat inom ramen för er teori!! Chrusjtjovs skolreform, som vi först redogjorde för, blir nu avmystifierad och faller in på sin rätta plats. Nu försvinner också de två motsägelser i fråga om Maos politik som vi först tog upp. Teknokratins periodvisa kroppsarbete står inte i någon motsättning till Maos utrikespolitik eller till det faktum att de revolutionskommittéer arbetarna väljer inte har någon makt.

Härmed blottläggs också FK-teorins oförmåga att upprätthålla några distinktioner överhuvud taget. Skiljeväggen mellan Sovjet och kapitalismen har FK ju så gott som fullständigt rivit ner. Och nu faller väggen mellan Kina och Sovjet. Allting flyter ihop. Vi är en värld där allting bara är mer eller mindre kapital. Att FK hamnar Lär är en följd av de begrepp och den analysmetod man valt. Vi ska i artikelns andra del övergå till att granska dessa mer i detalj.

2. Kommunisters "begrepp för övergången"

Med sin artikel om "övergångsproblematiken" syftar *Kommunist* inte till att "utveckla en teori om övergångssamhället" eller att "bestämma Sovjetunionens samhällskaraktär" (sid 5). Som vi redan pekat på, är detta en sanning med modifikation, eftersom hela "logiken" i *Kommunisters* resonemang leder åt ett alldeles speciellt, håll. Bakom *Kommunisters* teoretiserande ligger inte alls någon vilja att med marxismen som metod förutsättningslöst närma sig problemet. Tillvägagångssättet är precis det omvända. Syftet är helt enkelt att – som man skriver i en redaktionell kommentar – "utreda grunderna för våra (dvs FK:s) uppfattningar" (s. 4) Kan det egentligen sägas tydligare? FK har redan tagit ställning. Det som återstår är att skapa en "teori" för att "belägga" de redan intagna ståndpunkterna.

Metoden är inte ny för FK:s vidkommande. Den är genomgående i FK:s historia: först tar man ställning, sedan utreder man grunderna för sina ställningstaganden. Ett exempel på detta är FK:s förkastande av trotskismen och omfamningen av maoismen.

I Kinaboken kommenteras detta på följande sätt:

"I vår brytningsplattform slog vi fast nödvändigheten av att bygga vidare på Kinas Kommunistiska Partis praktiska brytning med stalinismen. Men detta var då en oklar och dåligt underbyggd tes. Genom ett intensivt strategiskt och teoretiskt arbete de senaste 1,5 åren har vi grundligt utarbetat denna" (s.8)

FK:s sätt att sätta denna metod i system återspeglar organisationens centriska väsen, som *Kommunist*-författarna skulle ha uttryckt det. Ty genom att närma sig politiska problem på detta sätt kommer FK oundvikligen att vackla hit eller dit beroende på klasskampens vindar. Hela FK:s kader blir felskolad och oförmögen att motstå olika former av icke-proletärt ideologiskt inflytande. Empiricistisk anpassning till existerande strömningar, eller stelbent sekterism blir de två ytterligheter organisationen kommer att svänga mellan.

Den marxistiska metoden är precis motsatsen till FK:s:

"Marx menade inte, att de teoretiska insikterna skulle komma efter aktionen och användas till att koka ihop en lugnande och rättfärdigande välling, utan att de teoretiska insikterna skulle föregå partiets aktioner, ständigt sporra partiet i till självkritik, avslöja brister och svagheter i rörelsen och visa på nya vägar och vidare horisonter, vilka är skymda då vi befinner oss i rutinarbetets dalar." (Rosa Luxemburg: *Jag var, jag är, jag blir*. s. 161)

Hur falskt klingar inte *Kommunist*s deklaration, att FK ”för debatten (om övergångssamhällena) med andra krav på teoretisk klarhet än RMF” (s. 4). Som vi redan försökt visa i föregående avsnitt, kan vi inte finna att *Kommunist* i sitt teoretiserande över ”övergångsproblematiken” lyckats ge prov på någon direkt konsekvens i sina resonemang. Författarna undviker noga att ta entydiga ståndpunkter och föra resonemangen till deras logiska slut.

I det här avsnittet ska vi granska ett av de uttalade syftena med *Kommunist*-artikeln, att ”finna de centrala begreppen för övergången från kapitalism till kommunism” (s. 6). Låt oss se om man lyckats bättre i detta fall. För att göra detta ska vi titta på några av *Kommunist*s ”centrala begrepp” och det innehåll man gett dem.

2.1 Formellt och reellt underordnande

Begreppen är hämtade från Marx’ beskrivning av framväxten av det kapitalistiska samhället. Denna kan indelas i två perioder, där den första karakteriseras av att ”arbetet formellt underordnas under kapitalet” och den andra av att ”arbetes reellt underordnas under kapitalet”. Mot denna ”fasindelning” svarar utvecklingen av produktivkrafterna, från en produktion i relativt liten skala och med jämförelsevis liten mängd fast konstant kapital (t ex hantverksmässig produktion), till en produktion i stor skala (storindustri), det senare typiskt för det kapitalistiska produktionssättet.

Kommunist menar att övergången till kommunismen analogt kan indelas i två liknande perioder: den första som kännetecknas av ”utvidgningen av arbetets formella underordnande under arbetarklassens herravälde”, den andra ”utvidgningen av arbetets reella underordnande under arbetarklassen” (vilket i sin tur ses som identiskt med ”utvidgningen av arbetarmakten”) (sid 7). På motsvarande sätt menar *Kommunist* att också de ”kommunistiska produktivkrafterna” bör utvecklas.

Vi förnekar att detta analogiresonemang har något vetenskapligt värde. Det är *omöjligt* att med två begrepp hämtade från Marx beskrivning av övergången från feodalism till kapitalism karakterisera övergången från kapitalism till kommunism. Att försöka göra på detta sätt får endast till effekt att en verklig förståelse för övergångssamhällena försvåras, eller m a o att övergångsproblematiken mystifieras.

En *allmän teori* för övergångssamhällena kan endast skapas, då problemen i praktiken är mer eller mindre lösta, dvs då historien själv har besvarat frågorna. Som Mandel uttrycker det:

”Att försöka härleda detta samhälles allmänna utvecklingslagar från enbart det sovjetiska exemplet, för att inte nämna det kinesiska, dvs från särskilda fall, som pga en speciell kombination av historiska omständigheter saknar mognad, är lika omöjligt som att försöka härleda den kapitalistiska utvecklingens lagar utifrån det engelska samhället efter 1649 eller 1688.” (FI 1-73, s.21).¹

Det vi kan göra, är att genom en konkret analys av de existerande övergångssamhällena börja utveckla en teori, men vi måste vara medvetna om de objektiva gränser, som de hittillsvarande historiska erfarenheterna sätter för ett sådant projekt: Men *Kommunist* går den motsatta vägen. I stället för en konkret behandling av problemställningen, väljer man att

¹ I detta sammanhang noterar vi att *Kommunist* (s, 17) raljerar över att vi betraktar dagens byråkratiserade Sovjetunionen, som en historisk ”episod”. *Kommunist* skriver:

”Man kan undra varför man överhuvudtaget skall ta upp en kamp då livet bara är en ‘episod’... Det kan bara vara minuter kvar till dess sovjetsamhället skall klappa ihop och byråkratin förlora sin politiska makt. Men minuterna går!”

Ja, det är svårt med historisk materialism! Vi skulle vilja göra *Kommunist* uppmärksam på att övergången från feodalism till kapitalism krävde *århundraden*. I sitt historiska grodperspektiv resonerar *Kommunist* i ”minuter”! För övrigt har *Kommunist* inte lyckats övertyga oss om att det är onödigt att ”ta upp en kamp” för proletär demokrati i Sovjet. Vår rörelse har kämpat för det i över 50 år och vi kommer att fortsätta med det i 50 eller hundra år till om det behövs!

utifrån ”analogier” med kapitalismen *konstruera* allmänna (abstrakta) begrepp, som man sedan ämnar använda på de existerande övergångssamhällena. Metoden är idealistisk.

Låt oss belysa frågan från några andra håll, för att visa på karaktären av *Kommunist*s metod.

Frågan inställer sig om begreppen ”formellt och reellt underordnande” är generella begrepp, dvs applicerbara på alla tidigare övergångssamhällena, t ex övergången från slavsamhället till feodalismen? Om *Kommunist* hade visat detta, så skulle det ge ett visst fog för att även, använda dem på övergången från kapitalism till kommunism. Men det gör inte *Kommunist* och därför är begreppen inte ens motiverade av historiska orsaker.

Ovanstående är bara ett ”negativt” resonemang. Låt oss också se vilka resultat vi får om vi ”sätter begreppen i arbete”, dvs om de tillämpas på de existerande övergångssamhällena. Om resultatet blir felaktigt, eller oanvändbart, eller om man kan få ungefär vilket resultat som helst, då är begreppen oanvändbara. Vi låter *Kommunist* själv använda begreppen åt oss:

”Arbetarens rätt att planera förvandlas inte till hans reella möjlighet att planera förrän arbetaren har teoretisk och praktisk kunskap om och överblick över produktionsprocesserna, förrän omvandlingen av arbetets omedelbara organisering sammansvetsar istället för att splittra upp arbetarklassen som klass. En arbetarklass där var individ står vid ”sin maskin” och kan den eller högst fabriken samlade produktionsprocesser kommer alltmer att reduceras till en ’klass i sig’.” (s. 13).

Kommunist menar således att arbetarna inte reellt kan underordna arbetet under sig förrän de har en mer eller mindre fullständig kunskap om produktionsprocesserna i samhället i stort. Detta, som är omöjligt för en borgerlig expert idag, ska alltså vara möjligt för varje människa i morgon och vara huvudbetingelsen för kommunismens förverkligande. Denna ståndpunkt är idealistisk. Begreppen inriktar all uppmärksamhet på produktionsprocessernas organisering inom företagen och glömmer relationerna medan desamma, och till samhället i övrigt. Detta kan leda till rent av reaktionära slutsatser, t ex att man för att arbetaren ska kunna få en ”överblick över produktionsprocesserna” förespråkar en återgång till produktion i liten skala.

I FK:s Kina-bok framskyntar denna småborgerliga uppfattning i bl a följande rader (sid 106):

”Omvandlingen av produktivkrafterna innebär att kineserna så långt det går vägrar att bygga stora, centraliserade, specialiserade enheter, De skulle under de nuvarande objektiva förhållandena i Kina (fortfarande låg nivå på de subjektiva produktionsbetingelserna, dvs låg utbildnings- och kultur-nivå) i praktiken nästan helt styras av en teknisk-ekonomisk elit. Arbetarna skulle förvandlas till blotta arbetskraften, I stället satsar man på små och medelstora industrier i stor utsträckning.”

Enligt den klassiska marxismen brukar kapitalismens frambringande av storindustrin, med dess starkt koncentrerade proletariat, ses som en av kapitalismens progressiva sidor. Detta bl a därför att den starka koncentrationen av arbetare gynnar tillväxten av arbetarklassens styrka och sammanhållning och därmed utgör en av förutsättningarna för att proletariatet ska kunna bli en ”klass för sig”. *Kommunist*s teori om att ”arbetet måste reellt underordnas arbetarklassen” och att man därför måste satsa på ”överblickbara” mindre produktionsenheter, vänder upp och ner på denna klassiska uppfattning. Resultatet kan bli precis det *motsatta* till vad FK önskat, dvs att arbetarklassen splittras upp och att dess möjligheter att agera som en ”klass för sig” försvåras. (Detta problem kommer att beröras ytterligare senare i artikeln).²

² Det är felaktigt att KKP och Mao skulle ha någon särskild förkärlek för ”små och medelstora industrier” på det sätt som beskrivs i FK:s Kinabok. Att kineserna i så stor utsträckning valt denna väg i alla fall har sin grund huvudsakligen i ekonomiska överväganden. I nr 89 av *New Left Review* finns en artikel av fransmannen Gilbert Padoul, som just behandlar denna aspekt. Under sin resa i Kina ställde han, på varje industri han besökte, frågan vilken storlek som satts som maximal gräns för utbyggnaden av just den anläggningen. Svaren är lite pinsamma för FK, guiderna verkade inte ens förstå poängen med frågan, utan svarade att storleken skulle anpassas till produktionens behov.

Med ovanstående tror vi oss ha visat, att FK:s begreppsinnovation inte hjälper oss att bättre förstå ”övergångsproblematiken”, utan att den kan få motsatt effekt, så att de verkliga problemen fördunklas.

2.2 Varuproduktionens upphävande

Vid behandlingen av detta centrala problem, rör *Kommunist* till begreppen i en salig röra:

Det mest slående är att det nära 3 sidor långa avsnittet, som behandlar varuproduktionens upphävande, *inte med en enda mening diskuterar de materiella förutsättningarna för varuproduktionens bortdöende*. Därmed kunde man lika gärna ha låtit bli att skriva något överhuvudtaget, eftersom diskussionen blir fullständigt idealistisk. Varukategorierna kan nämligen inte avskaffas genom dekret, utan de dör bort, endast under förutsättningen att produktivkrafternas nivå är tillräcklig för att garantera ett överflöd på konsumtionsvaror. (Se vidare avsnittet 3.1 *Vad är socialism?*).

I stället för en analys av detta problem serverar *Kommunist* en massa tvetydigheter och besvärjelser. T ex:

”Det kommunistiska produktionssättet är alltså bestämt av en omedelbar enhet mellan produktion och konsumtion på alla nivåer” (s. 9)

Detta är nonsens. Produktion och konsumtion kommer alltid att vara åtskilda i tid och rum, genom transporter osv. Det enda som kan sägas är att produktionen kommer att vara direkt styrd av konsumtionsbehoven. Produktion och konsumtion är två skilda processer, även om de givetvis är sammanvävda i så motto att produktion också är konsumtion. Under kommunismen upplöses motsättningen dem emellan genom planen, det är allt.

Efter denna utvikning ska vi titta närmare på den ”teori” *Kommunist* skapat för ”varuproduktionens upphävande”.

Utgångspunkten för resonemangen är att Marx teorier om varuproduktionen är giltiga under övergången:

”Vi måste finna de centrala begreppen för övergången från kapitalism till kommunism. För detta har vi i första hand använt oss av *Kapitalets* första band och ”Resultate unmittelbaren Produktionsprozesses”, som från början var tänkt att ingå i första bandet av *Kapitalet*. I dessa finns analyser av varuproduktionen; som är giltiga för övergången till kommunismen, eftersom varuproduktionen, inte upphävs förrän med det fullt utvecklade kommunistiska samhället.”

Härmed har *Kommunist* förutsatt just det som ska bevisas, nämligen att varuproduktionen är *allmän* i övergångssamhällena, eftersom det enbart är under denna förutsättning, som Marx begrepp tar kapitalismen kan använd som ”centrala begrepp” för övergången. Men därmed har *Kommunist* ”glömt” att den viktigaste delen av varuproduktionen är upphävd i övergångssamhällena – produktionen av produktionsmedel. Därmed är inte heller Marx’ begrepp för varuproduktion användbara för att analysera övergångssamhällena i sin helhet, eftersom det baseras på att varuproduktionen under kapitalismen är generaliserad.

De begrepp som *Kommunist* sedan väljer att beskriva varuproduktionens upphävande med, är begreppsparen abstrakt/konkret arbete och bytesvärde/bruksvärde. Eftersom *Kommunist* redan från början förutsätter att man kan beskriva övergången till kommunismen i dessa termer och dessutom inte relaterar resonemangen till frågan om de materiella betingelserna för varukategoriernas bortdöende, hänger hela resonemanget i luften.

För att resonemangen ska ”hänga ihop” tvingas *Kommunist* ge begreppen ett mycket flytande och oprecist innehåll. Innan vi ger exempel på detta ska vi kortfattat presentera hur Marx definierade begreppen:

– ”Allt arbete är å ena sidan förbrukning av mänsklig arbetskraft i fysiologisk mening och i denna sin egenskap av samma mänskliga abstrakta arbete bildar det varuvärdet. Allt arbete är å andra sidan förbrukning av mänsklig arbetskraft i speciell, planmässig form, och i denna sin egenskap av konkret, nyttigt arbete producerar det bruksvärdet.” (*Kapitalet*, band 1, s. 41)

Hos Marx är således begreppet abstrakt arbete relaterat till bytesvärdet. Med abstrakt arbete menar Marx mänskligt arbete abstraherat från alla konkreta bestämmningar, dvs arbete rätt och slätt bortsett från dess olika former och som sådant bildar det abstrakta arbetets bytesvärde.

Med konkret arbete menar Marx arbetet i dess konkreta form, dvs med hänsyn tagen till arbetets särskilda kvalitet. Föreningen av råmaterial och konkret arbete bildar produktens särskilda bruksvärde.

Orsaken till att Marx, i sin analys av kapitalismen utgår från varan är att varuproduktionen är generaliserad i det kapitalistiska samhället: konsumtionsmedel, produktionsmedel och arbetskraft är varor. Därför bör en analys av varan kunna ge en hel del kunskap om kapitalismens inneboende motsättningar. Det var också detta resultat som Marx kom fram till: Redan i motsättningen mellan bruksvärde och bytesvärde, hos varan fann Marx att kapitalismens grundläggande motsättning ger sig tillkänna: motsättningen mellan produktionens samhälleliga karaktär och den skenbart ”självständiga” producenten. (Kapitalisten producerar inte för att tillfredsställa behov; /bruksvärde/ utan för profit /bytesvärde/).

För att bli en vara, måste en produkt framställas för utbyte, dvs varuproduktionen förutsätter existensen, av flera privata producenter, som utför sitt arbete, ”oberoende” av varandra. Arbetets sociala karaktär framgår först på marknaden, där de olika producenterna möter” varandra. Marx skriver:

”Bruksföremål kan överhuvudtaget inte bli varor, annat än då de är produkter av inbördes självständiga privatarbeten. Sammanfattande utgör dessa privatarbeten det samhälleliga totalarbetet. Producenterna träder i samhällelig kontakt med varandra först genom utbytet av arbetsprodukter, och därför framgår det först genom varuutbytet, att deras privata arbeten har samhällelig karaktär. Eller: först genom de relationer, som uppkommer mellan producenterna inbördes, då de byter sina arbetsprodukter, visar det sig att privatarbetena utgör länkar i det samhälleliga totalarbetet.” (*Kapitalet* 1, s. 63-64)

I det kapitalistiska samhället – som bygger på ”ömsesidigt oberoende privatarbeten” – produceras sålunda varor, vars värde bestäms av det nedlagda abstrakta arbetet.

Hur använder sig då *Kommunist* av dessa marxistiska begrepp? Låt oss ta några exempel.

Om planekonomin (med speciellt syfte på Sovjet) skriver man:

”... planens direktiv kan vara nära nog lika abstrakta, innehålla i det närmaste lika få bestämmningar, som marknadens ‘direktiv’.” (s. 8)

Här introducerar *Kommunist* begreppet ”abstrakt” i en annan betydelse än Marx då han diskuterar varuproduktionen. Givetvis har *Kommunist*-författarna rätt i att ”direktiven” i en byråkratiskt administrerad plan innehåller ”få bestämmningar” och därför i viss mening kan sägas vara ”abstrakta”. Men då måste man också komma ihåg att detta inte har något att göra med det marxistiska begreppet ”abstrakt arbete” som hänför sig till en alldeles speciell kategori av produktionen – varuproduktion.³

³ Med *Kommunist*s varurefinition, blir alla produkter i historien, som inte konsumeras av den direkta producenten, varor. Ty påstår man att något blir en vara genom att den härskande klassen gör en beställning med endast ett fåtal bestämmningar (*Kommunist* om Sovjet), då måste varuproduktionen haft en dominerande roll i alla klass-samhällen. I en not till *Kapitalets* första band understryker Engels att detta sannerligen inte är fallet: ”Medeltidsbonden producerade skattespannmål för feodalherren, tionde-spannmål för prästen. Men varken skattespannmål eller tiondespannmål blev varor, fastän de var producerade för andra. För att bli vara måste produkten genom ut-

Kommunist försöker dock inte upprätthålla en sådan distinktion. Tvärtom använder man sig av tvetydigheten i ovanstående användning av begreppet abstrakt för att skapa en illusion av att Marx' begrepp kan användas på Sovjetunionen. FK skriver:

”Den statliga sektorns produktion är inte bruksvärdesproduktion bara för att den är produktion i och för den statliga sektorn, bara för att den är ”ämnesmässig” produktion. Om produktionen av t ex traktorer inte svarar mot jordbrukets behov kan det inte reduceras till misstag vid planens upprättande, för den ”centrala planens” direktiv (...) är med nödvändighet abstrakta medan behoven är konkreta. Även i den centrala planens samhälle fördubblas arbetet i abstrakt och konkret arbete.”(s 8)

Detta är en central tes hos *Kommunist*. För att ytterligare understryka vikten av denna, citeras exempel på de sovjetiska konsumtionsvarornas och produktionsmedlens dåliga kvalitet och sedan dras slutsatsen:

”Att den sovjetiska produktionen, annat än rent formellt, skulle vara bruksvärdesproduktion, framstår härmed som rent absurt, eftersom bruksvärdeproduktionen är bestämd av den sammansatta användningen av de produkter som produceras.” (s. 9)

Härmed har *Kommunist*-förf. i sina ansträngningar att försöka använda Marx begrepp för varuproduktionen på Sovjetunionen hamnat i en fullständigt absurd position, där kvaliteten på en produkt bestämmer huruvida det är frågan om ”bruksvärdesproduktion” eller inte. Detta är givetvis nonsens. Kvaliteten har överhuvudtaget inte med frågan att göra. Det som bestämmer om en produktion är ”bruksvärdesproduktion” eller inte, beror på om produkterna framställs för en marknad eller inte. Exempelvis skulle ett bord som *Kommunist*-förf. med stor möda spikat ihop för eget bruk vara produktion av bruksvärde, oberoende av hur skröpligt och opraktiskt det för övrigt skulle vara.

I Sovjetunionen är produktionen av produktionsmedel inte varor, eftersom produktionen är planerad och inte säljs på marknaden, utan fördelas enligt planens direktiv. Denna produktion är därför bruksvärdesproduktion oberoende av hur dåliga produkterna är. (För en grundligare diskussion av detta problem, se FI nr 1-73)

Hos *Kommunist* har begreppen abstrakt och konkret arbete lösgjorts från de marxistiska definitionerna. De blir i första hand en fråga om hur arbetet subjektivt, uppfattas av den enskilda arbetaren oberoende av om det är fråga om varuproduktion eller inte. Exempelvis skriver man med syfte på Sovjet:

”Det samhälleliga arbetet som framställer nyttoföremål är inte ett kollektivt självmedvetet skapande arbete, utan är i mer eller mindre hög grad reducerat till arbete i allmänhet, till abstrakt arbete. (s. 8)

”Motsättningen mellan abstrakt och konkret arbete är, som vi snart skall se, en av de mer väsentliga motsättningarna för en förståelse av Sovjetunionens utveckling” (s. 8)
etc etc.

Låt oss bara peka på det faktum att begreppen abstrakt och konkret arbete hos Marx hänförs till analysen av varuproduktionen, av *varan*. Genom att förvränga begreppens innehåll försöker *Kommunist* ge läsaren en illusion av att Sovjetunionen och kapitalismen inte alls är ”väsensskilda” (de går ju att ”analysera” med samma begrepp). *Kommunist* försöker – på ett försåtligt sätt – ge sin ”analys” en vetenskaplig image. Denna ”vetenskaplighet” är bara ett bländverk, ett koketterande med marxistiska begrepp, som utkramats; sitt strängt vetenskap-

bytet överförs till den som skall nyttja den som bruksföremål.” (*Kapitalet* s.36) Engels tillägger att han skjutit in denna parentes för att ”undanröja ett ofta förekommande missförstånd, nämligen att varje produkt, som konsumeras av någon annan än producenten, för Marx skulle gälla som en vara.” Det krävs således ett utbyte på en marknad, för att en produkt ska bli en vara. Och var finns marknaden för produktionsmedlen i Sovjet?

liga innehåll. Denna begreppsmystik måste förkastas, eftersom den försvårar en verkligt konkret analys av övergångssamhällena.

Vi skulle kunna fortsätta med att behandla *Kommunist*s användning av begrepp som ”väsen/framträdelseform” för att visa hur man försöker klara sig undan besvärliga politiska problem genom hegelianskt inspirerade besvärjelser.

Vi skulle också kunna gå igenom *Kommunist* ”epokgörande” definitioner av och distinktioner mellan ”arbetarkontroll/arbetarmakt” och dessa begrepps förhållande till proletarietets diktatur. Men vi avstår. Det är inte någon särdeles inspirerande sysselsättning och vi ska därför inte trötta läsaren med en sådan genomgång. Vi hoppas att ovanstående är tillräckligt för att inte läsaren ska låta sig bländas av *Kommunist*s begreppsliga fyrverkeri.

3. Angreppen mot FI-artikeln

I detta avsnitt ska vi koncentrera oss på de angrepp *Kommunist* riktat mot vår kritik av FK:s grundsatser i FI 1-2-74. Enligt *Kommunist* var FI-artikeln ”fylld av medvetna felläsningar, insinuationer och demagogiska finter”. Det låter ju förkrossande. Låt oss därför titta på de angrepp *Kommunist* riktar konkret mot artikeln för att kunna bilda oss en uppfattning om sanningshalten i *Kommunist*s påståenden.

Kommunist försöker inte belägga sin allvarliga anklagelse genom en systematisk genomgång ”punkt för punkt”. Detta skulle bli ”pajkastning” säger man (s.5). Och det vägrar man att befatta sig med. Därför serveras vi bara några smakprov. Vi tar för givet att *Kommunist* valt ut de ”pajer”, som bäst ska demonstrera RMF:s bakkonst. Om vi visar att *Kommunist*s smakprover inte ger underlag för påståendena om ”pajkastning” faller därför hela karakteristiken av FI-artikeln ihop som ett korthus.

Låt oss därför göra precis det som *Kommunist* inte anser sig behöva göra – gå igenom *Kommunist*-kritiken punkt för punkt.⁴

3.1 Vad är socialism?

Kommunist skriver att vår ”mest avgörande bevisföring faller” (s. 5), då vi i FI 3/74 rättade en mening och betecknade socialismen som ett samhälle där klasserna och staten ”dör bort (försvinner)”, i stället för – det stod i den ursprungliga artikeln i FI 1-2/74 – ”avskaffats”. På vilket sätt ”vår mest avgörande bevisföring faller”, klargörs inte. Och det var ju tråkigt – för *Kommunist* – eftersom vi inte är tankeläsare. Å andra sidan var det nog tur att man inte försökte reda ut frågan närmare, eftersom korrigeringen inte har någon som helst betydelse för vår centrala kritik av FK:s syn på övergångssamhällena.

Vår kritik av FKs grundsatser är inte en fråga om skolastiskt uttänkta definitioner, eller bråk om ord. Om *Kommunist* uppfattat det så, rekommenderar vi en noggrann omläsning av FI-artikeln med målsättningen att försöka förstå vad vår grundläggande kritik går ut på (det är

⁴ Det kan vara på sin plats att ge exempel på att *Kommunist*-artikeln innehåller solklara lögner om trotskismens ståndpunkter. I t ex not 51 (s. 22) skriver *Kommunist*: ”I resolutionen från sin nionde världskongress ondgör sig trotskisterna över att Mao hävdar att klasskampen består under proletarietets diktatur.”

I verkligheten står följande:

”Trots de historiska lärdomarna som Lenin lade fram i Staten och revolutionen, förklarar maoisterna att klasskampen måste intensifieras, inte avmattas och att den till och med kan fortgå i århundraden. Denna teori tjänar till att rättfärdiga en intensifiering av statens roll som undertryckningsinstrument. I stället för att vittra bort som Engels förutsade kommer staten att fortbestå under obestämd tid, om man ska tro Mao.

På detta sätt åstadkommer man en ”teoretisk” ursäkt för byråkratvældets värsta missbruk och excesser.” (Fjärde Internationalen nr 2-69, s. 47)

Det förnekas således inte alls att klasskampen består under proletarietets diktatur. Däremot förnekas att klasskampen måste skärpas, något som vi trodde var marxistiskt ABC.

faktiskt inte så svårt). Men eftersom det inte är ointressant att försöka reda ut vad marxismen menar med begreppet ”socialism”, ska vi ta tillfället i akt och behandla frågan.

Den text som vanligen brukar åberopas för ”definitionen” av socialismen (kommunismens första fas) är Marx’ ”Kritik av Gothaprogrammet”. Den förvirring som råder kring begreppet, visar dock att det är få som verkligen bemödat sig om att förstå vad Marx menar. Låt oss därför citera de centrala raderna.

Marx skriver:

”Inom det gemensamma, på produktionsmedlen som gemensam egendom grundade samhället, utbyter producenterna inte sina produkter. Lika lite uppträder här det i produkterna nedlagda arbetet som dessa produkters värde, som en av dem ägd saklig egenskap, då de individuella arbetena nu – i motsats till det kapitalistiska samhället – inte längre existerar på en omväg utan omedelbart som beståndsdelar av totalarbetet. Ordet ”arbetsavkastning”, även i dag förkastligt på grund av sin, tvetydighet, förlorar sålunda all mening.” (*Kritik av Gothaprogrammet*, s. 15-16)

Med socialismen menar Marx således ett samhälle där produktionen har en direkt social karaktär. Produkterna är inte varor, utan enbart bruksvärden, som produceras för att tillfredsställa mänskliga behov.

Marx fortsätter:

”Det som vi här har att göra med, är inte ett kommunistiskt samhälle som utvecklats på sin egen grundval utan tvärtom ett som framgår just ur det kapitalistiska samhället och som alltså i varje avseende, ekonomiskt, moraliskt, andligt, ännu bär märkena efter det gamla samhället, ur vars sköte det växer fram. I enlighet härmed erhåller den enskilda, producenten – efter det att avdragen gjorts – exakt tillbaka, vad han ger samhället. Vad han givit det, är hans individuella arbetskvantum. Den samhälleliga arbetsdagen exempelvis består av de individuella arbetsdagarnas summa; den enskilda skilda producentens individuella arbetstid är den av honom presterade delen av den samhälleliga arbetsdagen, hans andel därav. Han får av samhället ett kvitto på att han presterat så också mycket arbete (med avdrag för den del av hans arbete som går till de gemensamma fonderna) och på detta kvitto hämtar han ur de samhälleliga förråden ut så mycket konsumtionsmedel som lika mycket arbete kostar. Samma kvantum arbete som han givit samhället i en form, får han tillbaka i en annan. (A.A., s. 16)

I detta socialistiska samhälle existerar inte längre lönearbete. ”Priser” existerar enbart med syfte att göra samhälleliga beräkningar. Varuproduktion existerar inte längre.⁵ Här har vi en av kärnfrågorna, som maoister och stalinister av olika nyanser har förbisett, då de betecknar Kina och/eller Sovjet som socialistiska samhällen trots att varuproduktion fortfarande dominerar konsumtionsvarusektorn. Enligt Marx kan dessa samhällen inte betraktas som

⁵ Vad gäller varuproduktionens bortdöende och socialismen, kan det vara lärorikt att citera Trotskij, eftersom vissa ideologer försöker förvrida hans och vår! ståndpunkt i frågan. Som lätt inses av följande citat (ur *Den förrådade revolutionen*, sid 52-53) står Trotskijns uppfattning i fullkomlig överensstämmelse med den vi givit i texten:

”Vi kommer endast att kunna tala om socialismens faktiska triumf i det historiska ögonblick då staten blir en semistat och pengar börjar förlora sin magiska kraft. Det betyder, att då socialismen har befriat sig från kapitalismens fetischer, har den börjat skapa klarare, friare och värdigare förhållande mellan människor. Sådana typiskt anarkistiska krav som ’avskaffandet’ av pengar och löner eller ’likvideringen’ av staten och familjen har endast intresse som modeller för ett mekaniskt tänkande. Pengar kan inte godtyckligt avskaffas, ej heller kan staten eller den gamla familjen ’likvideras’. De måste förbruka sin historiska uppgift, dunsta bort och förlora relevans. Dödsstöten mot penningfetischismen kommer att sättas in endast vid det stadium då den stadiga tillväxten av samhällets tillgångar har fått oss tvåfotingar att glömma vår gnidiga attityd mot varje minut av övertid i arbetet och vår förödmjukande ängslan om vår konsumtionsandel. När pengarna förlorat sin förmåga att bringa människan lycka eller förpassa henne till rännstenen, kommer de endast att fungera som bokföringskvitton för att underlätta det för statistiker och planeringsändamål. I den ännu mer avlägsna framtiden kommer förmodligen dessa kvitton också att vara obehövligen. Den frågan kan dock helt lämna åt eftervärlden, som kommer att vara intelligentare än vi är.”

socialistiska. De befinner sig fortfarande i *övergången* mellan kapitalism och socialism, de är övergångssamhällen.

Vad gäller varuproduktionen, så kan den inte upphävas genom dekret utan den kan enbart dö bort i samma mån som ekonomin förmår avlägsna knappheten och förse människorna med bruksvärden i tillräcklig omfattning, så att de grundläggande behoven kan tillfredsställas. Därför kommer det i alla samhällen (även i de högt utvecklade kapitalistiska länderna) att existera en kortare eller längre övergångstid innan socialismen uppnås.

Det socialistiska samhället är ett *klasslöst samhälle* i betydelsen att alla individer har samma förhållande till produktionsmedlen, alla är arbetande människor. Men samtidigt har inte alla skillnader mellan olika arbetande människor försvunnit och individernas underordning under arbetsdelningen består fortfarande även om den börjat dö bort (kommunismens andra fas kännetecknas just av att ”individernas förslavande underordnande under arbetsfördelningen försvunnit”).

Det är i ovanstående mera exakta mening – och endast i denna mening – som vi i FI 3/74 definierade socialismen som en epok av klassernas försvinnande.

Det är också på motsvarande sätt som vi måste betrakta den proletära staten. Eftersom det i det socialistiska samhället bara finns kvar rester av det gamla samhället, behövs inte längre staten som ett organ för en klass herravälde över en annan: Därmed dör staten bort.

I detta sammanhang är det viktigt att peka på en annan aspekt som ofta brukar glömmas. När Marx diskuterade möjligheterna för socialismens förverkligande hade han något helt annat i tankarna än samhällen av Sovjets och Kinas typ. Marx föreställde sig att socialismen skulle byggas på basis av de högst utvecklade kapitalistiska ländernas nivå. Kapitalismens historiskt sett progressiva roll bestod just däri att den skulle skapa de materiella grunderna för det socialistiska samhället. Marx väntade sig därför att revolutionen skulle segra i de högst utvecklade kapitalistländerna och socialismen uppnås efter en relativt kort övergångsperiod.⁶ Dessutom – vilket är mycket viktigt – ansåg Marx socialismens seger omöjlig om den inte ägde rum i *flera* av de högst utvecklade kapitalistiska länderna mer eller mindre samtidigt.

Marx byggde således på två premisser:

1. Det socialistiska samhället skulle redan från början stå högre i ekonomisk utveckling än den mest avancerade kapitalismen.
2. Socialismen skulle inte kunna segra annat än genom en mer eller mindre samtidig utveckling i flera av de viktigaste kapitalistländerna.

Även om den proletära revolutionen inte följt de banor som Marx förutspådde, utan hittills segrat i efterblivna länder, så menar vi att Marx ändå i grunden hade rätt: socialismens fullbordan förutsätter en utveckling av produktivkrafterna i nivå med de högst utvecklade kapitalistiska ländernas och den förutsätter världsrevolutionens seger (dvs att ”socialism i ett land” är en omöjlighet).

⁶ Det bör stå klart att Marx, i *Kritik av Gothaprogrammet*, förutsåg nödvändigheten av en övergångsperiod innan socialismen (kommunismens lägre fas) inträdde, även om han inte utredde frågan närmare. Detta kan vi utläsa i exempelvis följande avsnitt:

(Om kommunismens lägre fas) ”Men dessa missförhållanden är oundvikliga under det kommunistiska samhällets första fas, sådant detta efter långa födslovåndor framgått just ur det kapitalistiska samhället.” (s. 18)

”Mellan det kapitalistiska och det kommunistiska samhälle ligger den period då det ena revolutionärt omvandlas i det andra. Därtill svarar också en politisk övergångsperiod, vars stat inte kan vara någonting annat än *proletariatets diktatur*.” (s. 29)

I verkligheten är Marx två premisser givetvis inte oavhängiga av varandra, utan två sidor av samma mynt. För att visa på vilken vikt Marx lade på dessa två element, ska vi citera några avsnitt ur ”Den tyska ideologin”:

”Den sociala makten, dvs den mångfaldigade produktionskraft, som uppstår ur det samarbete mellan individerna som blivit nödvändigt genom arbetsdelningen, framstår för dessa individer inte som deras egen samfälliga makt utan som ett främmande, utanför dem stående tvång, varom de varken vet vadan eller varthän, som de alltså inte kan behärska utan som tvärtom genomlöper en följd av faser och utvecklingsstadiet som inte är beroende av människans vilja och handlande utan som dirigerar hennes vilja och handlande. Det beror på att arbetsdelningen inte är frivillig utan traditionsbunden.

Denna ’*alienation*’ – för att nu fortsätta att tala så att filosoferna förstår – kan naturligtvis bara upphävas under två *praktiska* förutsättningar. Den blir en ’outhärdlig makt’, dvs en makt som man gör revolution emot, i och med att den dels gjort mänsklighetens stora massa helt ’egendomslös’, dels också satt denna i motsättning till den förhandenvarande världens rikedom och bildning. Bägge delar förutsätter en stor ökning, av produktivkrafterna och en hög utveckling av dessa. Å andra sidan är denna utveckling av produktivkrafterna (varmed samtidigt människornas empiriska existens redan är förankrad i deras *världshistoriska* och inte i deras lokala tillvaro) också en absolut nödvändig praktisk förutsättning därigenom att utan den skulle *fattigdomen* bli allmän, dvs om alla levde i *nödtorft* skulle också striden om det nödvändigaste upprepas och all gammal skit återupprättas. Vidare är denna universella utveckling av produktivkrafterna nödvändig därför att endast genom den kommer en *universell* kommunikation mellan människorna till stånd, alltså därför att fenomenet den ’egendomslösa’ massan uppstår i alla länder (den allmänna konkurrensen) och gör var och en beroende av samma omvälvningar och slutligen ersätter lokala individer med *världshistoriska* och empiriskt universella. Om allt detta inte vore uppfyllt så kunde:

1. kommunismen bara uppträda som en lokal angelägenhet.
2. kommunikationens *makter* inte utvecklas till universella och därför outhärdliga makter utan hade förblivit ’omständigheter’, föremål för lokal övertro, och
3. den lokala kommunismen inte klara sig vid minsta utveckling av kommunikation. Kommunismen är empiriskt möjlig bara som de härskande folkens handling på en gång och samtidigt, vilket förutsätter produktionskraftens universella utveckling och den med den, sammanhängande världsomfattande kommunikationen.

Proletariatet kan alltså bara existera *världshistoriskt*, liksom kommunismen, och dess aktioner överhuvud bara kan finnas på det ”världshistoriska” planet. Att individerna existerar världshistoriskt innebär att deras existens är omedelbart avhängig av världshistorien. ...

Den enskilde individen befrias först från sina nationella och lokala skrankor i och med att hela världens produktion (även den andliga) blir tillgänglig och han blir i stånd att njuta denna allsidiga produktion från hela jordklotet (människornas skapelser). Det *allsidiga* beroendet, denna traditionella form för individernas *världshistoriska* samverkan, förvandlas genom denna kommunistiska revolution till kontroll och medveten behärskning av dessa makter som – fastän de skapats genom människans gemensamma verksamhet – hittills har imponerat på dem och behärskat dem.” (Marx: *Människans frigörelse*, urval av S E Liedman, s. 140, 141, 142)

Vi hoppas att ovanstående är tillräckligt för att ställa frågan om socialismen (kommunismens första fas!) på ett riktigt sätt. Orsaken till den nu rådande förvirringen är dels att Marx & Co inte teoretiskt hade förutsett den väg som den proletära revolutionen i praktiken tagit och därmed finns det inte heller hos Marx någon ”teori” för det vi idag kallar för övergångssamhällena. Dels beror förvirringen på stalinismen som fortfarande sätter djupa spår. Under stalinismen kom den marxistiska traditionen att förvrängas och begravas. Vad det gäller begreppet socialism är detta särskilt tydligt. Med socialism kom man helt enkelt att beteckna ett samhälle där produktionsmedlen nationaliserats och jordbruket kollektiviserats. Med denna förvrängning av begreppet kunde Stalin redan på 30-talet proklamera Sovjetunionen som

socialistiskt. Denna stalinistiska definition av socialismen är fortfarande dominerande inom de traditionella Moskva-orienterade kommunistpartierna och delas också av Mao och det kinesiska kommunistpartiet (som benämner dagens Kina ”socialistiskt”).

Vi förkastar dessa revideringar av marxismen, som endast har funktionen att diskreditera socialismen i det internationella proletariats ögon. Socialismen innebär ett samhälle med en planerad produktion, som har målsättningen att på bästa sätt tillfredsställa de mänskliga behoven (materiella och andliga). Ett samhälle som inte kan uppfylla dessa kriterier, förtjänar inte beteckningen ”socialistisk”.

Innan vi lämnar problemet med socialismen, ska vi också kortfattat ta upp hur *Kommunist* behandlar frågan. I verkligheten framgår det inte ens klart om *Kommunist* gör skillnad mellan ”övergångssamhälle” och ”socialism”. På sid 7-8 delar man upp proletariats diktatur i två perioder, bestämt av begreppen ”formellt” respektive ”reellt” underordnande. Även om det inte klart utsägs, drar vi slutsatsen att *Kommunist* här menar att den första perioden (”arbetets underordnande under arbetarklassens herravälde”) är identiskt med det vi brukar kalla för övergångssamhället mellan kapitalism och socialism. Den andra perioden skulle i så fall vara identisk med socialismen.

På sidan 16, då *Kommunist* ska kritisera vår syn på motsättningen mellan det icke-kapitalistiska produktionssättet och de borgerliga distributionsnormerna i övergångssamhällena (detta behandlas i detalj senare), jämförs kommunismens första fas (socialismen) med övergångssamhället. Artikelförf. skriver: ”Övergångssamhället framgår nämligen ...” och citerar sedan Marx ”Kritik av Gothaprogrammet”, där Marx beskriver kommunismens första fas. Detta sätt att se på övergångssamhället är genomgående i hela det avsnitt som *Kommunist* rubricerat ”Trotskisternas grundläggande motsägelser”. Därmed förs kritiken i detta avsnitt utifrån en närmast rådssocialistisk ståndpunkt: Rådssocialister erkänner inte existensen av ”övergångssamhällen” i annan betydelse än ”socialistiska” i Marx mening och därför erkänner de inte heller existensen av några sådana idag – Kina, Sovjet etc betraktas i stället som stats-kapitalistiska eller statsbyråkratiska.⁷

⁷ Ett av de naivare angreppen mot den trotskistiska uppfattningen av övergångssamhällena står Feiwei Kupferberg (en FK närstående ”teoretiker”) för i *Zenit* 2-74 [se artikelsamlingen [Från Lenin till Brezjnev](#)]. Han skriver: ”Som jag visade i min artikel (syftar på en artikel i *Zenit*, 1-74, vår anm) är Trotskijs ”övergångssamhälle” identiskt med marxismens ”socialism” (var i artikeln visade förf. det?? vår anm) med den enda skillnaden att det är en ”socialism för fattiga länder. ”Övergångssamhället” i den trotskistiska terminologin definieras nämligen som ett samhälle med ett socialistiskt produktionssätt och ett borgerligt distributionssätt (vilket är den marxistiska definitionen av socialism) där existensen av ett sådant borgerligt produktionssätt sägs bero på ett lands ekonomiska efterblivenhet.”

Vi ska här inte, utreda frågan om motsättningen mellan produktionssätt och distribution – ett helt avsnitt behandlar frågan längre fram i artikeln. Här räcker det med att peka på vår definition av socialismen som ett klasslöst samhälle (klasserna dör bort), staten dör bort, varuproduktionen avskaffad etc för att Feiwei K:s demagogi ska kläs av. Sedan är det en annan sak att vi anser att socialismen inte kan fullbordas så länge det råder ekonomisk efterblivenhet (liksom att socialismen i ett land, dvs, oberoende av världsrevolutionen är en omöjlighet). Till slut en anmärkning om terminologin. Det är riktigt att vi ibland talar om att t ex Sovjetunionen har en ”socialistisk grundval”. Men detta betyder inte att vi menar att det är ett socialistiskt produktionssätt som råder i Sovjet, utan vi syftar då endast på att privategendomen är avskaffad (nationaliserad), ekonomin lyder under en plan osv. Därför är det nog bättre att tala om att produktionssättet är ”icke-kapitalistiskt”, vilket vi också brukar göra. Men ett står i alla fall klart, och det är att Feiwei K, i sina ”fraktionella” intressen, har förvridit våra ståndpunkter. Låt oss inte bråka om ord, utan det innehåll dessa ges i sitt konkreta sammanhang. För att en gång för alla avrätta påståendet att trotskismen skulle ha ansett att ekonomin i Sovjetunionen är *socialiserad* i ordets verkliga bemärkelse, ska vi citera Trotskij i *Den förrådade revolutionen* (som Feiwei K i *Zenit* 1-74 påstår sig ha läst):

”För att bli social, måste privategendomen lika oundvikligt passera genom det statliga stadiet som larven för att bli en fjäril måste passera genom puppastadiet. Men puppan är inte en fjäril. Mängder av puppor förgås utan att någonsin bli fjärilar. Statsegendom blir ’hela folkets’ egendom först i den utsträckningen att sociala privilegier och differentieringar försvinner, och därmed behovet av staten. Med andra ord: statsegendom omvandlas till

3.2 Expert- och byråkratvälde

Kommunist skriver (s. 5):

”De (dvs RMF) anklagar oss för att acceptera expert- och byråkratvälde, för att lite längre fram kritisera oss för att vara fixerade vid arbetsdelningens upphävande, dvs avskaffandet av experternas och byråkraternas särställning.”

För det första – vilket i och för sig är en underordnad fråga – påstod vi inte enbart att FK passivt accepterar byråkratvälde. Vår anklagelse var ännu mer långtgående. Vi påstod – och påstår! – att FK:s teori ”legitimerar ... att arbetarklassen förhindras att utöva makten” och att den därför i praktiken uttrycker byråkratins särintressen gentemot arbetarklassen, m a o att teorin objektivt sett rättfärdigar byråkratins totala herravälde.

För det andra – vilket i det här sammanhanget är det väsentligaste – visar *Kommunist* i citatet ovan, att man inte vill förstå kärnan i vår kritik, dvs att FK:s teori innebär ett accepterande av byråkratvälde *under förutsättning av att byråkratin för ”kamp mot arbetsdelningen”* (i FK:s mening). Med ”arbetsdelningens upphävande” syftar FK inte alls till ett ”avskaffande av experternas och byråkraternas särställning”, utan enbart på förhållanden innanför fabriksgrindarna. *Kommunist* diskuterar nämligen inga andra aspekter av arbetsdelningen. Det är därför *Kommunist* har skapat begrepp som ”formellt och reellt underordnande”, det är därför FK lägger tonvikten vid skapandet av ”socialistiska produktivkrafter”, det är därför vi hånas när vi understryker vikten av proletär demokrati etc etc. Då vi säger att en av kärnfrågorna i övergångssamhället är arbetarnas demokratiskt centraliserade självstyre, som för att bli reellt också måste ta sig organisatoriska former (t ex arbetarråd), är det för att vi – i motsats till FK – förstått att det i de byråkratiserade arbetarstaterna existerar en mycket farlig arbetsdelning: den mellan de styrande (byråkraterna) och de styrda (de arbetande massorna). Då Marx, Engels, Lenin och Trotskij talar om nödvändigheten av att alla arbetande dras in i samhällets skötsel (se t ex Lenins: *Staten och revolutionen*), är det just för att bekämpa denna arbetsdelning! Men för *Kommunist* är arbetardemokratin och dess organisatoriska former, enbart en ”formell” fråga (se *Kommunist* s. 19 och 20) och en ren fetisch, så länge som produktionens organisering inte ändrats i grunden. På sid 13 i *Kommunist* går man så långt att man t o m ifrågasätter – förutom arbetardemokratin – nödvändigheten av planekonomi i övergångssamhället:

”... att det är meningslöst att helt, abstrakt, dvs obestämt av arbetets omedelbara organisering, diskutera om arbetarråd och central plan som något nödvändigt”.

Här har *Kommunist* så berusats av sin egen teori att man accepterar att

1. arbetarklassen förhindras att utöva makten
2. att varuproduktionen är allmän i övergångssamhället.

Till detta vill bara tillägga frågan varför det i så fall är nödvändigt med en revolution och varför man inte i stället satsar alla krafter på att reformera kapitalismen?

Med sin fixering vid ”arbetets omedelbara organisering” (inom företagen) har *Kommunist* demonstrerat att det är FK och inte vi som inte förstått det dialektiska ”sambandet mellan politik och ekonomi” dvs förhållandet mellan överbyggnad och bas i övergångssamhället. (Detta är anklagelse de riktar mot oss i artikeln och som vi behandlar utförligt nedan). Hos *Kommunist* blir ekonomismen total.

socialistisk egendom i samma proportion, som den upphör att vara statsegendom. Och motsatt: ju högre den sovjetiska staten höjer sig över folket och ju hårdare den framträder som egendomens vaktare gentemot folket, som den snyltar på, desto mer tydligt vittnar den mot denna statsegendoms socialistiska karaktär.” (*Den förrådda revolutionen*, s. 171)

Kommunist enträgna försök att under hegelianskt inspirerade vändningar göra frågan om den proletära demokratin till en mindre viktig, ”formell” fråga innebär faktiskt ett övergivande av den grundläggande marxistiska uppfattningen att ”arbetarklassens frigörelse måste vara dess eget verk”. (Andra aspekter av frågeställningen behandlas senare i artikeln. Se också Mandel: *Marx' ekonomiska tänkande*,* s. 144-158)

3.3 Ett illusionsnummer

Kommunist gör stort väsen av en *uppkonstruerad* ”motsättning” mellan å ena sidan den trotskistiska rörelsens ståndpunkt att Sovjet är en ”degenererad arbetarstat”; dvs att proletariatets diktatur i historisk mening fortfarande existerar, och å andra sidan en formulering i FI-artikeln. Vi påstås ha förfäktat uppfattningen att proletariatets diktatur *enbart och utslutande* är liktydigt med ”verklig arbetarmakt”. (*Kommunist* s 20-21).

Att detta påstående enbart bygger på en illvillig tolkning av ett citat och att det av sammanhanget klart framgår att detta inte är vår uppfattning, ger *Kommunist*-författarna högaktningfullt fan i. Deras metod härvidlag visar enbart med all önskvärd tydlighet, att de är mer intresserade av att plocka hem någon debattpoäng, än att föra en serös polemik. Hur var det med ”medvetna” felläsningar” *Kommunist*?

Vi hoppas att FK i fortsättningen avhåller sig från sådana metoder! Även om vi i RMF inte alltid lyckas blottlägga de verkliga motsättningarna i vår polemik, även om vi ibland gör felaktiga tolkningar av andras politiska ståndpunkter, är det ändå vår målsättning att klargöra de verkliga meningsskiljaktigheterna.

3.4 Politik och ekonomi i övergångssamhället

”I sin kritik av Förbundet *Kommunist* i *Fjärde Internationalen* fångar trotskisterna sin egen begränsning i följande formulering: ’Istället för att koncentrera sig på politiken har FK koncentrerat sig på produktionsprocessen’.

Antingen koncentrerar man sig tydligen på politiken eller på ekonomin. Trotskisterna har valt politiken: Vad de överhuvudtaget inte fattar är sambandet mellan politik och ekonomi, och det är kärnan i vår kritik av dem.” (*Kommunist*, s. 20)

Innan vi går in på problemställningen och diskuterar den i mera detalj, konstaterar vi att *Kommunist* i ovan citerade avsnitt avslöjat sin egen milt sagt ensidiga syn på övergångsproblematiken, redan genom vilka begrepp man använder. I sin polemik ovan likställer man faktiskt ”ekonomin” med ”produktionsprocessen”. Vi behöver väl bara göra läsaren uppmärksam på att begreppet ”produktionsprocessen” i FI-citatet syftar på förhållanden inom företagen (dvs den form av ”teknologi” som används, hur arbetsprocessen är organiserad etc) för att det ska stå klart att *Kommunist* är ute och cyklar då ekonomin likställs med produktionsprocessen.

Men låt oss bortse från denna *Kommunist*’s ”lapsus” och diskutera de bakomliggande problemen.

Det är inte så, som *Kommunist* försöker framställa det, att vi trotskister skulle anse att frågor som produktionens organisering och inriktning, arbetsprocessens utformning etc är betydelselösa. Givetvis spelar sådana frågor en roll för och påverkar arbetarklassens medvetande. Vi förnekar inte heller att olika användning av teknologin kan splittra upp arbetarklassen i större eller mindre grad och försvåra för arbetarna att formera sig som en ”klass för sig”. Vi förnekar inte heller att teknologins snabba utveckling under de senaste årtiondena har aktualiserat problemet med den ”kapitalistiska teknologin”, dvs att vissa former av arbetsprocesser kan ha en ”alienerande” funktion och att därför övergången till socialismen och kommunismen

* Finns på marxistarkiv.se: [Marx' ekonomiska tänkande](#)

kommer att kräva att vissa former av produktionsprocesser avskaffas och att man söker nya vägar.

Att arbetarklassen måste använda tekniken i sin egen tjänst och att detta betyder att tekniken själv kommer att revolutioneras, det påpekade vi redan i vår kritik mot FK:s Grundsatser i FI 1-2/73 (s. 44. Se också Bergman: "Den socialism vi kämpar för"). Men det duger inte för *Kommunist*: Över en sida används för att ändå pådyvla oss "ett linjärt produktivkraftsbegrepp" och att se kampen för produktivitetens höjande som något "neutralt", dvs oberoende av vilken klass som styr utvecklingen.

Att som *Kommunist* förlägga motsättningen till trotskismen på denna punkt är således falskt, för att inte säga barnsligt. Det vi har förnekat, det är att produktivkrafternas "kvalitet" är det CENTRALA problemet överordnat alla andra problem vid övergången till socialismen. Och vi har i synnerhet förnekat att någon annan kraft än arbetarklassen själv kan leda och genomföra omvandlingen av produktivkrafterna.

Vi bör emellertid inte stoppa enbart vid dessa konstateranden. Ty trots att *Kommunist* pratar så mycket om produktivkrafternas "icke-linjära" karaktär, har FK aldrig förstått problemet i dess vidd. *Kommunist* ser nämligen frågan från ett inskränkt perspektiv. Det enda som rör sig i *Kommunist*-författarnas huvuden är – ja just det! – "arbetets omedelbara organisering". Ändå är produktivkraftsbegreppet betydligt mer innehållsrikt än så.

Arbetsdelningen mellan stad och land, som under senkapitalismen resulterat i en allt ojämnare ekonomisk utveckling mellan olika regioner, tillväxt av storstäder och avfolkning av landsbygden, miljöförstöring osv osv innehåller givetvis aspekter av produktivkrafterna som kommer att vara centrala för att förändra under övergången till kommunismen. Nedsmutsning, energislöseri, rustningsindustri, reklamindustri osv är exempel på resultat av och användning av den teknologi som utvecklats under bourgeoisins klassherravälde och som kommer att krossas under det socialistiska uppbygget.

I Mandels bok *Senkapitalismen* behandlas dessa problem (se del 2 s. 203 ff). Här ska vi ge två korta citat, som likviderar *Kommunist*s påstående om att vi trotskister betraktar tekniken "som något neutralt" (*Kommunist* s 16).

"Hos alla borgerliga anhängare av tesen om teknologins allsmäktighet och hos många som åberopar sig på marxismen, men stödjer samma tes, blir teknologin till en mekanism utan samband med de mänskliga målsättningarna och besluten, en mekanism som verkar med naturlagsbunden automatik oberoende av klasstrukturen och klassherraväldet.

Varför människorna under andra samhälleliga betingelser – där de i allt större utsträckning befriats från mekaniskt arbete, samtidigt som de till fullo utvecklar sin skapande förmåga – inte skulle vara i stånd att utveckla en "kvalitativt annorlunda" teknik, som gör den "rika individualitetens" krav rättvisa, det förblir en gåta."

(*Senkapitalismen* del 2, s 203)

För att "belägga" sina påståenden om att trotskismen har ett "linjärt produktivkraftsbegrepp" citerar *Kommunist* Trotskij, som förespråkade import av kapitalistisk teknik till Sovjetunionen. Att komma framdragandes med sådana "bevis" uttrycker enbart *Kommunist*-författarnas katedersocialistiska attityd till problemet. Man får nämligen inte bortse från det konkreta läget i Sovjetunionen och den unga arbetarstatens internationella isolering.

Det problem som den unga arbetarstaten stod inför var att överhuvudtaget industrialisera landet. Sovjetunionens efterblivenhet tvingade kommunisterna att koncentrera sina ansträngningar på att expandera produktionsapparaten som sådan, man tvingades m a o i det efterblivna Sovjetunionen att göra den "primitiva ackumulation", som Marx – eftersom han väntat sig att revolutionen först skulle segra i de högt utvecklade kapitalistländerna – hade förutsatt

att kapitalismen skulle ha utfört. Att som *Kommunist* i efterhand komma fram med pekpinne och gnälla om att ”arbetets omedelbara organisering” är det väsentliga och att Trotskij (och Lenin) uppfattade tekniken som något ”neutralt” är enbart ett uttryck för en (omedveten?) cynism. I det läge Sovjetunionen befann sig – då massvälten bredde ut sig och då kampen för att överleva förhindrade arbetarklassen att överhuvudtaget syssla med politik och lägga sig i statens styrelse – var varje form av industrialisering, även med ”kapitalistisk teknik”, ett steg framåt. Inte nog med det. För att återskapa arbetarklassen och för att skapa de materiella grundvalarna för socialismen i det efterblivna Sovjetunionen var det nödvändigt att så massivt som möjligt importera kapitalistisk teknik. Dessutom måste den ”socialistiska tekniken” byggas på den kapitalistiska som bas. Då Lenin och Trotskij förespråkade import av kapitalistisk teknik, berodde det på att de inte var skrivbordsmarxister, utan revolutionärer som hängivet slogs för det sovjetiska och internationella proletariats sak.⁸

Låt oss lämna Sovjetunionen och Trotskij för att titta på FK:s ”teori” från andra håll.

Om man som *Kommunist* förfäktar åsikten att arbetarklassens frigörelse först och främst står att söka i ”produktionens organisering”, då följer logiskt också ett ifrågasättande av den socialistiska revolutionens möjligheter i de utvecklade kapitalistiska länderna överhuvudtaget. För vem kan förneka att den kapitalistiska utvecklingen, med dess allt mer ökade organiska sammansättning på kapitalet, i allt större utsträckning tvingar den enskilde arbetaren att underordna sig, att bli ett *bihang* till maskinen. Om man drar ut konsekvenserna av FK:s ”teori”, borde det således – trots att arbetarklassen idag i t ex Europa är större, mera koncentrerad osv än någonsin tidigare – vara svårare för arbetarklassen att agera som ”klass för sig”, än t ex i början av seklet. Detta kan i sin tur leda fram till en reformistisk strategi, där huvudfrågan blir att ”förenhetliga” arbetarklassen via kamp för andra ”mindre alienerade” arbetsprocesser, arbetsrotation osv och att denna kamp först måste lyckas för att det ska vara möjligt att gå vidare och göra revolution.

Vad gäller övergångssamhällena som sådana kan teorin också ge negativa konsekvenser. För att arbetarklassen ska kunna överblicka produktionsprocessen (”arbetet reellt underordnas arbetarklassen”), följer logiskt att man bör kämpa för en så decentraliserad ekonomi som möjligt och så små arbetsplatser som möjligt.

Drar man ut resonemanget till sin logiska konsekvens, är småproduktionen, t ex den form av småjordbruk eller hantverksproduktion, den form av produktionsprocess som lättast kan underordnas ”producenten”. Men detta betyder i sin tur att arbetarklassen atomiseras och att möjligheten att överblicka hela ekonomin blir allt mindre.

⁸ ”All hushållning beror i sista hand på hushållningen med tid. Likaledes måste samhället indela sin tid på ett ändamålsenligt sätt, så att det uppnår en produktion som motsvarar dess totala behov. Även den enskilde måste noggrant indela sin tid för att skaffa sig lämpliga kunskaper och för att uppfylla de olika kraven på sin verksamhet. Hushållning med tiden, liksom planmässig fördelning av arbetstiden på olika produktionsgrenar, förblir alltså den första ekonomiska lagen inom all samhällelig produktion. Den blir t o m i allt högre grad den första lagen.”

Vem är det som skrivit ovanstående rader med dess ”neutrala” uppfattning av produktiviteten etc? Jo, Karl Marx! Var? I *Grundrisse*, den ena av de två Marx-skrifter, som *Kommunist* säger sig bygga sin teori om övergången på. (I svenska upplagan av *Grunddragen*, s. 52)

Orsaken till att Lenin och Trotskij med flera förespråkade importen av teknik från kapitalismen grundar sig på den insikt som Marx framställer ovan i citatet. Eftersom Sovjetunionen var så efterblivet skulle ett försök att skapa en helt ny ”socialistisk” teknik som för övrigt endast kan utvecklas ur en högt utvecklad kapitalistisk teknologi, bara innebära att den ekonomiska underutvecklingen, och därmed fattigdomen och misären, hade fortsatt att dominera samhället. Vad skulle *Kommunist* ha förespråkade? Att driva ideologiska kampanjer för att få folk att ytterligare dra åt svångremmen, därför att ”arbetets organisering” är den centrala frågan och den ”kapitalistiska tekniken” förkastlig!??

Traditionellt sett brukar marxismen se just storindustrin, med dess starkt utvecklade proletariet, som en central förutsättning för att revolutionen, och övergången till socialismen ska vara möjlig. Vi behöver bara hänvisa till den kinesiska kulturrevolutionen för att upptäcka att detta också gäller för ett övergångssamhälle. Det var ju som bekant inte i småindustrin, som arbetarna var mest aktiva, utan i storindustriestäder som Shanghai, där arbetarklassen var starkt koncentrerad. Att se det som en kärnfråga att skapa lätt överblickbara arbetsproduktionsprocesser – som *Kommunist* förespråkar – riskerar därför att missa sitt syfte och ge precis motsatt resultat: en försvagning av arbetarklassen och ett stärkande av byråkratin.⁹

Efter ovanstående utveckling, där vi försökt peka på riskerna med att söka lösningen, på övergångssamhällets problem huvudsakligen i ”produktionens organisering”, ska vi återgå till problemet med förhållandet mellan ekonomi och politik, dvs bas och överbyggnad.

Vi påstår att *Kommunist*, genom att se *en del* av ekonomin som den avgörande frågan i övergången till socialismen, uttrycker att man inte förstått dialektiken mellan bas och överbyggnad.

Det som skiljer den socialistiska revolutionen från varje annan revolution i historien, består däri att arbetarklassen griper statsmakten och upprättar proletariatets diktatur, inte för att upprätta ett nytt klassamhälle, utan för att avskaffa klassamhället överhuvudtaget. Proletariatet använder sin stat (en del av överbyggnaden) för att på ett medvetet och planmässigt sätt omvandla ekonomin i socialistisk riktning. M.a.o. används ”politiken” för att förändra ekonomin. Detta innebär att övergångssamhället inte längre, som under kapitalismen, lyder under blinda ekonomiska lagar, utan dess ekonomiska utveckling är avhängig medvetna politiska beslut.

Betyder då detta, att politiken är oberoende av ekonomin, som *Kommunist* påstår är innehållet i vår uppfattning (*Kommunist* s. 6, 20)? Nej! Ekonomin sätter givetvis objektiva gränser för vad som är möjligt att uppnå med medvetna politiska beslut. Exempelvis är det omöjligt att via statliga dekret i ett efterblivet land som Kina avskaffa varuproduktionen.*

Men, som sagt, det existerar inget mekaniskt samband mellan bas/överbyggnad. Mot samma nivå på de materiella produktivkrafterna kan det svara olika sociala förhållanden. Detta betyder t ex i fallet Kina, att det mot den existerande utvecklingsnivån på ekonomin, kan svara olika grader av byråkratisering. Det betyder också att stalinismens seger i Sovjetunionen på 20-talet inte var oundviklig på grund av ”produktivkrafternas otillräckliga nivå” eller ”produktionsprocessens struktur”. Om man förfaller till sådana mekaniska förklaringsmodeller, om man sätter sådana snäva gränser för det ”medvetna elementets” roll, då har man hamnat i det ekonomistiska träsket. Tyvärr tenderar FK starkt ditåt i sin ”teori” om övergångssamhällena.

Hos rådssocialisterna (t ex Mattick, som *Kommunist* bl a hänvisar till) utgör produktivkrafternas otillräckliga utvecklingsnivå den objektiva grunden till att den socialistiska revolutionen anses omöjlig i underutvecklade länder (de betraktar följaktligen både Kina och

⁹ I den tidigare nämnda *New Left Review*-artikeln, konstateras förövrigt att det bara är i de väldiga fabriker i Shanghai och Tientsin, som det blir någon verklig sprutt på de politiska kampanjerna. Eller FK, är det så att detta bör tolkas så att arbetarna på den avancerade arbetsdelningen och överblickbara arbetsprocessen lättare faller offer för byråkratisering, typ anti-Konfucius-Lin Piao-kampanjen? Är det den sunda, lätt överblickbara produktionsprocessen och den lågt utvecklade arbetsdelningen i småindustrierna, som gör att arbetarna där motstår byråkraternas mobiliseringsförsök bättre? Eller?

* Utan allvarliga negativa konsekvenser bör här tilläggas. Givetvis kan man avskaffa varuproduktionen, men då enbart med tillgripande av kraftiga diktatoriska medel. Att avskaffa varuproduktionen under sådana omständigheter, när samhället (inte minst ekonomin) inte är moget för detta, leder inte framåt mot socialismen, utan tvärtom bort från den. Ett avskräckande exempel på detta är Pol Pots Kampuchea, där i stort sett hela varuproduktionen avskaffades. Resultatet blev inte särskilt uppmuntrande, för att uttrycka det mildt. *Red anm*

Sovjet som statskapitalistiska). Hos *Kommunist* är det ”produktionens organisering” som gör ”arbetarmakten” omöjlig.

FK:s åsikt att den existerande enskilda arbetsdelningen (i arbetsprocessen) medför att arbetarklassens herravälde enbart kan vara formellt, leder logiskt till att byråkratins herravälde blir oundvikligt. Inte nog med det, om man drar ut konsekvenserna av denna ”teori” hamnar man i en ond spiral:

Eftersom arbetarklassens herravälde bara kan vara formellt och därmed byråkratins herravälde är oundvikligt, är det meningslöst att försöka störta byråkratin och införa proletär demokrati. I sin tur medför detta att byråkratin förr eller senare – kommer att ytterligare avskiljas från arbetarklassen – vilket i sin tur allt mer måste utvecklas till en ”ny klass” – som i Sovjetunionen.

Kommunist kommer givetvis att, kalla ovanstående för demagogi, men sådan är faktiskt den objektiva logiken i *Kommunist*s ”teori”. Om man nämligen förnekar att detta blir följden, då måste de motverkande tendenserna förläggas till byråkratin själv. Allt beror i så fall på de idéer som finns inom de härskande byråkraternas (eller delar av dessas) huvuden.

Och om FK väljer den utvägen, då har man slutligen hamnat den uppfattning som man försökt pådyvla oss, nämligen att förlägga allt till politiken. Eller rättare sagt till de politiska idéerna hos ett litet skikt byråkrater. Allt beror då på om det finns en fraktion inom byråkratin som – trots sin privilegierade existens – försöker bekämpa arbetsdelningen på företagsnivån. Är det inte i denna ståndpunkt som FK egentligen hamnat, då man talar om ”vänstern i KKP”? I vilket fall som helst är det det *enda* kännetecknet som FK kan tillskriva denna del av den kinesiska byråkratin, eftersom det inte finns några som helst belegg för att den skulle stå för en linje som innebär kamp för proletär demokrati, en revolutionär utrikespolitik osv. Denna byråkratiska fraktions historiska uppgift blir i FK:s idealistiska schema att skapa ”en samman-svetsad arbetarklass, som kan föra en medveten kamp mot kapitalismens och klassamhällets grundvalar, som kan behärska och styra de samhällliga processerna”(sid 20).

FK har ställt allt på huvudet! För FK blir det ”idealism” att påstå att ”arbetarklassens frigörelse är dess eget verk”, istället är det den ”oundvikliga byråkratin” som måste uppfostra arbetarklassen och efterhand – i och med att ”arbetets omedelbara organisering” omvandlas – överlämna allt mer ”makt” till arbetarklassen. Därför innebär också kampen för arbetardemokrati i t ex Kina endast en fåfäng kamp för en ”fetisch”, en ”form”, som inte kan fyllas med något innehåll (s. 210).

Vi skrev det i FI 1/2 -74 och vi upprepar det: en sådan ”teori” legitimerar byråkratins herravälde och arbetarklassen förhindras att utöva makten och därför återspeglar den ytterst byråkratins särintressen – inte proletariatets. Sedan spelar det ingen roll om FK försöket dölja detta faktum genom att konstruera en ”djupsinnig” begreppsapparat och ”teori”. Detta är teorins ”väsen” oavsett i vilken förpackning FK försöker servera den.

3.5 Frågan om byråkratins oundviklighet

Kommunist skriver (s. 21):

”Sin verkliga höjdpunkt når taskspeleriet i följande stycke:

‘Enligt FK:s modell måste varje revolution i ett underutvecklat land sluta med att byråkratin tar makten (FI 1/2 -74, s. 44)’

Det skulle således vara Förbundet *Kommunist*, som introducerat teorin om byråkratins nödvändighet. Påståendet är så fräckt att man häpnar. Däremot är det riktigt att det finns en sådan teori som RMF talar om. Den lyder som följer: ...”

Sedan citeras ett avsnitt ur *Den förrådade revolutionen**, där Trotskij beskriver byråkratins objektiva rötter i efterblivna länder, särskilt med syftning på Sovjetunionen. I sin oförmåga, att tänka dialektiskt och läsa innantill, drar *Kommunist* slutsatsen att Trotskij, i det han beskriver den *objektivt* betingade framväxten av en byråkrati, också har erkänt, att den byråkratiska degenereringen och byråkratins totala herravälde är oundviklig! (OBS också att *Kommunist* försöker komma ifrån vår verkliga kritikpunkt. I citatet skriver vi att *FK:s modell* innebär att revolutionen oundvikligen slutar med att byråkratin ”tar makten”, medan *Kommunist* tolkar detta som en *teori* om ”byråkratins nödvändighet”, vilket inte är samma sak.)

Om Trotskij, som *Kommunist* försöker antyda, skulle ha förfäktat uppfattningen att stalinismens seger i Sovjetunionen var oundviklig, förblir det ett mysterium att han, trots detta, vigde sitt liv åt kampen denna ”oundvikliga” byråkrati. Något måste vara galet. Antingen var Trotskij en personlighetskluven idiot, som vägrade inse konsekvenserna av sina egna teorier, eller så är det *Kommunist* som ”missuppfattat” frågeställningen. Givetvis är det senare fallet!

Trotskijns uppfattning var solklar. Vi sammanfattar den med de ord vi i FI 1/2 -74 beskrev problemet (och som borde ha besparat *Kommunist* det tvivelaktiga nöjet att bli avslöjade som demagoger):

”(Vi) anser att ekonomisk-teknisk efterblivenhet givetvis utgör en grund för en byråkrati och en byråkratisering av revolutionen, men vi hävdar att en sådan byråkratisering även i ett efterblivet land kan bekämpas med massmobilisering, alfabetisering och utvecklande av slagkraftiga organ för proletär demokrati och att det är en oerhört viktig uppgift för det revolutionära partiet att ställa sig i spetsen för detta” (s. 45)

Det är vår uppfattning, och det har alltid varit den trotskistiska rörelsens uppfattning. För att ännu eftertryckligare understryka detta faktum, citerar vi ett avsnitt ur E Germains broschyr *Om byråkratin* (s 17):

”Byråkratiseringens embryon eller en viss byråkratisk deformation är oundvikliga i ett efterblivet och isolerat samhälle. Vad som däremot inte är oundvikligt, det är denna byråkratiska deformations vidareutveckling i en fruktansvärd degeneration, så som skedde under den stalinistiska epoken. Under dessa förhållanden är ännu en gång den subjektiva faktorn avgörande. Om det revolutionära avantgardet är medvetet om byråkratiseringsfaran, så måste det bekämpa denna fara på alla nivåer:

- I statens politiska organisation utökar avantgardet formerna för arbetardemokrati och arbetarnas direkta ingripande i statens styrelse.
- På det ekonomiska planet utvecklar avantgardet samtidigt arbetarnas självstyre och den kvantitativa och kvalitativa förstärkningen av arbetarklassen.
- På det internationella planet befrämjar det revolutionens expansion för att bryta den proletära revolutionens isolering för att därigenom också bekämpa byråkratiseringsprocessen på det mest effektiva sättet.”

Vi lämnar här problemet med byråkratins ”nödvändighet” ett slag, men återkommer till det i avsnittet om ”Produktion och distribution”, för att i stället belysa frågeställningen från några andra vinklar.

Men innan vi går vidare, måste vi avgränsa oss mot en annan vulgäruppfattning som *Kommunist* tillskriver oss, nämligen att ”utvecklingen fram mot kommunismen är något som är givet med arbetarråden och arbetarkontrollen” (s. 19). Var någonstans kan *Kommunist* finna något belägg för detta påstående? Ingenstans (annat än i sin egen högst livliga fantasi)!

* Denna bok finns på marxistarkiv.se: [Den förrådade revolutionen](http://marxistarkiv.se/revolutions) Red anm.

Det vi sagt – och vi vidhåller detta – det är att den proletära demokratin är en *nödvändig* men inte tillräcklig förutsättning för en utveckling fram mot socialismen. Arbetardemokratin är nödvändig just av den anledning vi gång på gång understrukt, att arbetarklassens frigörelse måste vara dess eget verk! Om inte arbetarklassen själv kan leda samhället fram mot det klasslösa samhället, kan ingen kraft i världen göra det – särskilt inte ett skikt byråkrater!

4. Produktion och distribution i övergångssamhället

Enligt vår uppfattning karaktäriseras övergångssamhällena mellan kapitalism och socialism av en motsättning mellan ”det icke-kapitalistiska produktionssättet och de borgerliga produktionsnormerna”.

Enligt *Kommunist* är detta ”helt igenom nonsens” (s. 71). För att riktigt understryka hur ”absurd” denna uppfattning är tar man fram brösttonerna:

”Den ofantliga merprodukt som ‘byråkratin’ (Obs att *Kommunist* sätter byråkratin inom citattecken, vår anm) tillägnat sig alltsedan 30-talet reduceras för trotskisterna till en fråga om borgerliga fördelningsnormer, till en fråga som bara gäller distributionens sfär. Distributionsnormerna sägs ligga till grund för samhällets differentiering, vilken underbar tautologi! Det som skall förklaras förvandlas snabbt som ögat till sin egen orsak” (s. 16).

Detta är givetvis inget annat än ytterligare ett exempel på demagogi. *Kommunist* försöker framställa det som om vi förfäktat åsikten att distributionsnormerna fritt svävande ovanför den sociala verkligheten skulle förklara samhällets differentiering.

Låt oss därför kortfattat redogöra för vilken roll ”de borgerliga distributionsnormerna” spelar i övergångssamhället.

Efter varje proletär revolution kommer den proletära staten, pga produktivkrafternas otillräckliga nivå, tvingas att fördela – i förhållande till behoven – otillräckliga konsumtionsprodukter. Detta eftersom produktionen inte är tillräcklig för att produkterna ska kunna fördelas efter behov. Varje sådan fördelning måste innehålla ett element av ”ojämlikhet”. Därför talar Marx i kritiken av Gothaprogrammet om att det fortfarande föreligger en ”borgerlig rätt” eller ”borgerliga distributionsnormer” under ”kommunismens lägre fas”. I ett efterblivet övergångssamhälle, där produktionen är liten, tenderar givetvis fördelningen av ”överflödet” att skapa svåra problem: ju fattigare samhälle desto större problem. (Se det långa Marx-citatet i avsnitt 3.1)

Detta förvärras av att den unga arbetarstaten i det efterblivna landet tvingas utnyttja gamla borgerliga experter och administratörer, som för att de ska arbeta kräver materiella privilegier (detta erkänner också *Kommunist* – se not 85). Det betyder att byråkratin som ett privilegierat skikt är mer eller mindre oundviklig i ett efterblivet land. Den underutvecklade arbetarstaten tvingas alltså av den krassa materiella verkligheten att upprätthålla en privilegierad minoritet med hjälp av ”borgerliga distributionsnormer”.

Det *Kommunist* vägrar inse, är att denna byråkrati inte nödvändigtvis måste till sig samla alla politiska och ekonomiska maktmedel, dvs att existensen av byråkratin nödvändigtvis måste innebära byråkratin totala herravälde, eller m a o att revolutionen nödvändigtvis måste byråkratiskt degenerera.

Inte heller är det oundvikligt att det kommunistiska partiet byråkratiseras och blir till en del av den privilegierade ”byråkratin”. Ty det är inte alls nödvändigt att partimedlemmarna ”mutas” med materiella förmåner, som de för landets uppbygge nödvändiga experterna och administratörerna. Inte heller är det nödvändigt, som skett i de hittills upprättade arbetarstaterna, att det kommunistiska partiet sammansmälter med staten, vilket betingar och påskyndar partiets byråkratisering.

Nu var det just denna process som ägde rum i Sovjetunionen – och Kina! Partiet blev en del av den privilegierade byråkratin, som tillkämpade sig det totala herraväldet över staten. Byråkratin blev avskild från arbetarklassens kontroll och med hjälp av sin kontroll över alla statliga maktmedel kunde byråkratin bevara och utöka sina privilegier, dvs stärka och utvidga användningen av de ”borgerliga distributionsnormerna” för att gynna sin egen ställning som ett privilegierat skikt.

Det är således *Kommunist* som pratar i nattmössan, då man försöker få det till att vi anser att distributionsnormerna upphöjda över den sociala verkligheten ligger till grund för samhället differentiering. Samhällets skiktning är ett resultat av en social process (som inte var oundviklig!) och där byråkratin med repressiva medel upprätthåller de distributionsnormer som är dess existensvillkor.

Men *Kommunist* inte bara låtsas vara omedveten om denna analys! Utifrån ett Marx-citat ur *Grundrisse* ifrågasätter man om ”distributionen” överhuvudtaget kan stå i motsättning till ”produktionen” och drar slutsatsen att byråkratin måste vara förankrad i produktionen (dvs vara en klass!):

”För Marx är ‘distributionens struktur ... alltigenom bestämd av produktionens struktur. Distributionen är själv en produkt av produktionen’” (s. 16).

Härmed ger man ett skolexempel på vad ett mekaniskt tänkande kan leda till. Bakom *Kommunist*s resonemang ligger en lång rad av felslut. Låt oss ta upp några av dem.

För det första utgör förhållandet mellan distributions- och produktionssätt något som bara kommer till uttryck på historisk nivå, dvs på lång sikt. Förhållandet mellan distribution och produktion kan liknas med förhållandet mellan överbyggnad och bas, som under speciella förhållanden kan befinna sig i mycket skarp motsättning till varandra.

För det andra har vi *aldrig* påstått att det råder en *antagonistisk* motsättning mellan *distribution* (i allmänhet) och produktion i övergångssamhällena, utan mellan borgerliga distributionsnormer (dvs distribution av i första hand konsumtionsprodukter) och det icke-kapitalistiska produktionssättet.

Följande ord av Marx är som om de vore riktade speciellt mot *Kommunist*:

”Enligt den mest inskränkta föreställningen framstår distributionen som distribution av produkter och är därför ytterligt skild från och kvasi-självständig i förhållande till produktionen. Men innan distributionen är distribution av produkter är den 1. distribution av produktionsinstrument och 2. en ytterligare bestämning av samma förhållande, nämligen distribution av samhällets medlemmar mellan de olika arterna av produktion.” (*Grunddragen* s. 26).

Vi har aldrig påstått att *distributionen* i denna Marx’ vida mening är ”oberoende av produktionen”. Tvärtom står distributionen av produktionsmedel och arbetskraft *inte* i antagonistisk motsättning till det icke-kapitalistiska sättet (de fördelas huvudsakligen enligt den centrala planen!). Lägg märke till att Marx uttryckligen skriver att ”distributionen av produkter” kan framstå som ”skild och kvasi-självständigt förhållande till produktionen”.

För det tredje har existensen av borgerliga distributionsnormer i övergångssamhället ytterst sin rot i produktionen, dvs ytterst i produktivkrafternas otillräckliga nivå. (Detta diskuterades ovan). Existensen av borgerliga distributionsnormer är således *inte* oberoende av produktionsättet (en uppfattning som *Kommunist* pådyvlar oss på s. 16).

För det fjärde (och här kommer dödsstöten mot *Kommunist*s resonemang) är det centralt att komma ihåg att Marx’ resonemang gällde analysen av det *kapitalistiska* produktionssättet. Således kan inte Marx’ resonemang mekaniskt överföras till andra produktionssätt och särskilt inte till *övergångssamhällena*, som befinner sig i en övergång från ett produktionssätt till ett

annat. I ett övergångssamhälle kan det därför *definitions*mässigt inte finnas någon fullständig *överensstämmelse* mellan distribution och produktion. En sådan fullständig överensstämmelse kan inte existera förrän samhället upphört att vara ett övergångssamhälle, dvs i det kommunistiska samhället.

Vi påstår således att det vid en övergång från ett produktionssätt till ett annat *alltid* existerar motsättningar i en eller annan form mellan distributionen och produktionen. Det är inget som är någon epokgörande upptäckt som vi själva gjort, utan redan Marx och Engels gjorde oss uppmärksamma på detta faktum:

”Fördelningen är emellertid inte ett enbart passivt *resultat* av produktionen och utbytet: den återverkar i sin tur på dem båda. Varje nytt produktionssätt och varje ny form för utbyte hämmas i sin begynnelse inte endast av de gamla formerna och de mot dessa svarande politiska inrättningarna utan också av det gamla fördelningssättet. Det nya produktionssättet måste i seg kamp tillkämpa sig ett efter detsamma anpassat fördelningssätt.” (*Anti-Dühring*, s. 204).

Vi kan fortsätta och ytterligare tillägga att de existerande övergångssamhällena inte bara är arbetarstater, utan degenererade eller deformerade, vilket betyder att motsättningarna mellan de existerande borgerliga distributionsnormerna och det icke-kapitalistiska produktionssättet alltmer har skärpts och endast kan upprätthållas via en repressiv byråkratisk diktatur. Byråkratins parasitiska karaktär återspeglas i det faktum att dess fortsatta existens som ett privilegierat skikt är oförenligt med arbetardemokrati och politisk opposition överhuvudtaget.

Varje form av politisk opposition riskerar nämligen att skaka byråkratins ställning i grunden. Därför är byråkratin dödligt rädd för varje form av rörelse, som den inte har fullständig kontroll över och *därför* slår den brutalt ner på varje sådan tendens. Detta återspeglar också det faktum att byråkratin inte spelar någon grundläggande eller oundgänglig roll i produktionen, dvs att den inte är någon ny (eller gammal) härskande klass. (Om detta se t ex FI 1-73, s. 27).

Låt oss sammanfatta:

*Kommunist*s försök att utgående från Marx visa att byråkratins natur endast kan sökas i ”organisationen av produktionen” (s.17) visar sig vid närmare skärskådande vara en mycket dåligt underbyggd tes. Den teoretiska roten till *Kommunist*s felgrepp ligger i ett mekaniskt sätt att använda sig av Marx’ analys av det kapitalistiska produktionssättet och tillämpa det på övergångsproblematiken (i första hand Sovjet). Att söka förklara byråkratins natur genom att utgå ifrån att dess rot måste sökas i produktionen, innebär dessutom att man redan från början utgått från vad som måste bevisas, nämligen att byråkratin måste vara en klass. Med ett sådant tillvägagångssätt kan man ”bevisa” vad som helst.

Om man verkligen vill bestämma byråkratins natur, då måste man göra, precis det som *Kommunist* vägrar göra: en konkret analys av konkreta förhållanden, dvs analysera framväxten av byråkratin, dess relationer till andra klasser och skikt, dess ställning i och till, produktionen/distributionen etc, dvs en konkret analys av de existerande övergångssamhällena. Endast så kan *Kommunist*s fråga: ”Vad är byråkratin?”(s. 17) besvaras, endast så kan byråkratins ”väsen” blottläggas.

Men *Kommunist* kallar detta för att röra sig på ”skenets nivå” (s.17). Om man inte utgår från att byråkratins herravälde måste ha sin rot i produktionen, då har man enligt *Kommunist* ”förvandlat den marxistiska teorin till borgerlig sociologi” (s. 17). Hur ska detta tolkas? Är byråkratibegreppet enligt *Kommunist* överhuvudtaget ett omarxistiskt begrepp (på sidan. 19 frågar man efter ”vilken klasskaraktär byråkratin har”)? Betyder det att byråkratin i övergångssamhällena antingen är en ny klass (i Sovjet?) eller icke-existerande (i Kina)?

Kommunist vägrar ständigt att dra ut sina resonemang till de logiska konsekvenserna. Man inskränker sig till antydningar, anspelningar, obevisade påståenden och bockar i kanten. De

enda verkliga ”slutsatser” man kommer fram till är inget annat än värdelösa plattheter. Texten talar man mycket om att det är nödvändigt att söka övergångssamhällets ”inre rörelselagar”, men det enda man kommer fram till efter alla sina lärda skrivelser är att ”motorn är klasskampen”, en sensationell nyhet som ”bara” gäller övergångssamhället och inga andra samhällen – vilken underbar vidareutveckling av den historiska materialismen!

Att vi inte blivit så mycket klokare efter en noggrann genomläsning av *Kommunist* artikel beror nog inte på ”författarnas bristande pedagogiska förmåga” (s. 5), utan är nog snarare en bekräftelse på det gamla talesättet: ”Det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta”.

5. Arbetsdelningens upphävande – några randanmärkningar

I tidigare avsnitt har vi berört olika sidor av kampen mot arbetsdelningen. Här ska vi ta upp några ytterligare aspekter som antingen *Kommunist* inte behandlat alls eller behandlat mycket slarvigt.¹⁰

5.1. Kommunists endimensionella arbetsdelning

Det som slår en direkt, vid läsning av *Kommunist* avsnitt ”Arbetsdelningens upphävande” är att den enda aspekt, som diskuteras är motsättningen mellan manuellt och intellektuellt arbete – och då med den absoluta tyngdpunkten förlagd till den omedelbara organiseringen av arbetet.

”Den första stora samhälleliga arbetsdelningen ...stadens skiljande från landsbygden” (Engels: *Anti-Dühring*, s.401-2) och nödvändigheten av att upphäva ”motsättningen mellan stad och land som första grundbetingelse för att avskaffa den gamla arbetsdelningen över huvudtaget” (A.A. s. 406) existerar överhuvudtaget inte i *Kommunist* teorikonstruktion.

Inte heller finns den internationella arbetsdelningen (som bl a innebär underutveckling av vissa delar av världen m m) med i *Kommunist* diskussion om arbetsdelningen.

Kommunist tillvägagångssätt då man citerar ur *Anti-Dühring* är avslöjande. Först påstås att ”Engels skriver om uppdelningen mellan manuellt och intellektuellt arbete i sin kritik av Dührings speciella form av socialism” (*Kommunist* s. 14). Sedan citeras ett avsnitt ur *Anti-Dühring* (s. 412), som i verkligheten föregås av en lång diskussion om arbetsdelningen i mycket vidare betydelse än i *Kommunist* version. Men *Kommunist* är så förblindad av sitt eget bländverk, att man i citatet t o m utelämnar de delar där Engels uttryckligen talar om arbetsdelningen mellan stad och land.

Dessutom ger *Kommunist* ett intryck av att Engels kritik av Dührings socialism enbart är en kritik av Dührings syn på arbetsdelningen mellan ”manuellt och intellektuellt arbete”. I själva

¹⁰ Marx skiljer mellan en mängd olika former av arbetsdelning:

1. *Samhällelig arbetsdelning* ”som bildar den allmänna grundvalen för all varuproduktion.” (*Kapitalet* I, s. 305) Denna indelar Marx sedan i undergrupper, t ex: ”Riktat man endast uppmärksamheten mot själva arbetet, så kan man beteckna den samhälleliga produktionens uppdelning i dess stora huvuddelar, jordbruk, industri o.s.v., som allmän arbetsdelning, uppdelningen av dessa produktionsgrenar i arter och underarter såsom speciell arbetsdelning och arbetsdelningen inom en verkstad som enskild arbetsdelning. (A.A. s. 305-6)

Den viktigaste arbetsdelningen anser Marx vara den mellan stad och landsbygd: ”Grundvalen för all utvecklad arbetsdelning, som förmedlas genom varubyte, är skillnaden mellan stad och landsbygd.” (A.A., s. 307)

2. *Geografisk arbetsdelning* ”som binder vissa produktionsgrenar till vissa områden i ett land.” (A.A., s. 308)

3. *Internationell arbetsdelning* (a.a. s. 393-4)

4. *Naturlig arbetsdelning* som bygger på köns- och åldersskillnader, dvs på rent fysiologiska skillnader. Denna form av arbetsdelning är, trots att den inte alls är oproblematiserad, inte av speciellt intresse i de sammanhang vi diskuterar. Frågan om familjen och arbetsdelningen mellan man och kvinna i det kapitalistiska samhället rymms till stor del inom punkt 1.

Listan skulle kunna göras längre. De olika kategorierna griper också på mångfaldiga sätt in i varandra.

verket grundar sig kritiken på att Dührings ”socialism” bygger på självständiga ekonomiska enheter, ”hushållningskommuner”, som producerar för utbyte med andra hushållningskommuner. Den Dühringska ”socialismen” är således ett samhälle som domineras av *varuproduktion* och *inte* styrs av en plan. På grundval av denna syn på ”socialismen” följer att det kapitalistiska produktionssättet mycket väl kan få bestå och det centrala för Dühring blir att förändra distributionen. Att som *Kommunist* rycka ut en del av problemet med arbetsdelningen ur sitt sammanhang blir därför missvisande. (En intressant detalj i sammanhanget är att Dührings ”preussiska socialism” blev en av de viktigaste inspirationskällorna till den tidiga tyska fascismen).

5.2 Storindustrin och arbetsdelningen inom företagen

När Engels diskuterar arbetsdelningen innanför fabriksportarna gör han det på ett sätt som inte överensstämmer med *Kommunist*: Som vi tidigare påpekat går *Kommunist*s tanke till stor del ut på att skapa ”överblickbara produktionsprocesser”. Detta leder i sin tur till ett ifrågasättande av storindustrins existensberättigande i det socialistiska samhället överhuvudtaget. Även om vi villigt erkänner att frågan inte är oproblematisk, så är vi inte villiga att svälja *Kommunist*s patentmedicin.

En sak är i alla fall klar, det är att Engels (och Marx!) – som *Kommunist*-författaren säger sig bygga på – inte hade sådana betänkligheter gentemot storindustrin. Tvärtom såg ”klassikerna” den som något positivt. För att belägga detta ska vi citera ett längre avsnitt ur *Anti-Dühring* (s. 408-9), där Engels (delvis med Marx-citat) diskuterar frågan om produktiviteten, arbetsdelningen (inom fabriker) och storindustrin.

”Inte heller kommer arbetets produktivitet att bli lidande på kravet om den gamla arbetsdelningens upphävande. Detta krav har tvärtom tack vare storindustrin blivit en betingelse för produktionen som sådan. ’Maskindriften upphäver nödvändigheten att manufakturmässigt fjättra arbetargrupperna vid de åt dem anvisade maskinerna genom tvång för den enskilde arbetaren att hela tiden ägna sig åt samma funktion. Då den totala driften i fabriken inte utgår från arbetaren utan från maskinen, kan ett fortlöpande personutbyte äga rum utan att arbetsprocessen behöver avbrytas ... Den snabbhet slutligen, med vilken man i unga år lär sig att betjäna en maskin, undanröjer likaså nödvändigheten att uppfostra en särskild klass av arbetare uteslutande till maskinarbetare.’ Men trots att den gamla arbetsdelningen med dess förödande specialisering alltså har blivit tekniskt överflödigt, måste det kapitalistiska produktionssättet inte desto mindre fortsätta att använda sig av den – ända till dess maskinerna själva gör uppror mot denna anakronism. Den moderna storindustrin bygger på revolutionär grund. ’Genom maskineri, kemiska processer och andra metoder omvälver den beständigt produktionens tekniska grundval och därmed även arbetarens funktioner och arbetsprocessens sociala sammansättning. Samtidigt revolutionerar den oupphörligt arbetsdelningen i samhället och slungar kapitalet och arbetarmassorna ur en produktionsgren in i en annan. Storindustrin förutsätter sålunda till sin natur växling i arbetet, variabla funktioner, en allsidig rörlighet hos arbetaren ... Vi har sett hur denna absoluta motsättning ... utmynnar i en oavbruten masslakt av arbetare, ett omåttligt slöseri med arbetskraft och i den samhälleliga anarkins härjningar. Detta är den negativa sidan. Men ehuru växlingen i arbetet bryter sig fram som en tvingande naturlag och med en naturlags blint förstörande verkan där den stöter på hinder, så är det dock först storindustrin som genom sina katastrofer gör det till en fråga om liv och död att erkänna den som en allmän samhällelig produktionslag tillika med arbetarens största möjliga mångsidighet och att anpassa förhållandena efter dess normala tillämpning i praktiken. Den gör det till en fråga om liv och död att utrota den styggelse som ligger däri att en stor arbetarbefolkning, levande under eländiga villkor, skall hållas disponibel i reserv för kapitalets växlande exploateringsbehov och ersätta den med människans absoluta disponibilitet för växlande arbetsuppgifter – eller med andra ord, att ersätta delindividerna, den blotta bäraren av en samhällelig detaljfunktion, med den fullt utvecklade individen, för vilken olika samhälleliga funktioner utgör varandra avlösande sysselsättningar.’ (Marx: *Kapitalet*, första delen)”

Efter detta fortsätter Engels att diskutera frågan om det kapitalistiska utnyttjandet av teknologin, som orsakat att motsättningen mellan stad och land skärpts, miljöförstöringen etc och att detta ”ödesdigra kretslopp” endast kan upphävas genom att den moderna industrins kapitalistiska karaktär upphävs, vilket kommer att möjliggöra spridning av industrin etc. dvs ”upphävande av motsättningen mellan stad och land”.

5.3 Vem är egendomsägare i övergångssamhället?

*Kommunist*s politiska taskspelerikonster når en av sina höjdpunkter, då man (på sid. 14) ska ”visa” att arbetarna inte kan vara ”den verkliga egendomsägaren” så länge som ”produktionsprocessen” uppdelning av intellektuellt och manuellt arbete består.

Genom att rumphugga ett Marx-citat får man det att framstå, som om Marx menat att arbetaren inte kan vara ”den verkliga egendomsägaren” förrän arbetaren i ordets djupaste mening kan handha arbetsmedlet och att just detta skulle ”konstituera” arbetaren som egendomsägare.

Men det rumphuggna Marx-citatet (*Kommunist* börjar citera mitt i en mening!) handlar inte alls om detta, utan om det hantverksmässiga arbetet, dvs ett förkapitalistiskt produktionssätt, där hantverkarna *ägde* – i ordets vanliga bemärkelse, – sina arbetsmedel. För att visa detta ska vi citera ett litet större avsnitt än vad *Kommunist* gjort. Det av *Kommunist* citerade avsnittet har vi kursiverat och satt inom /.../.

”Det är klart, att där egendomen över arbetsmedlet utgör arbetets förhållande till produktionsbetingelserna som egendom, där framträder arbetsmedlet i det verkliga arbetet endast som medel för det individuella arbetet, /konsten att verkligen tillägna sig arbetsmedlet, att handha det som arbetsmedel, framträder som arbetarens särskilda färdighet, som konstituerar honom som ägare till arbetsmedlet./Kort sagt, skrå-korporationsväsendets väsentliga karaktär, det hantverksmässiga arbetet som konstituerar sitt subjekt som ägare, kan upplösas i förhållande till produktionsmedlet – arbetsmedlet som egendom – till skillnad från förhållandet till jorden, till markområdet (till råmaterialet som sådant) som egendom. Att förhållandet till detta enda moment av produktionsbetingelserna konstituerar det arbetande subjektet som ägare, gör honom till arbetande ägare, detta historiska tillstånd nummer 2, som till sin natur endast kan existera som motsats, eller om man vill som komplement, till det modifierade första tillståndet, är också det negerat i kapitalets första formel. (Marx: *Om förkapitalistiska produktionssätt*, s. 63)

För att göra avrättningen fullständig kan det tilläggas några saker:

För det första kan inte heller kapitalisten vara en ”verklig egendomsägare”, med *Kommunist*s definition av begreppet eftersom denne ytterst *sällan* kan ”handha sina arbetsmedel”.

För det andra har *Kommunist* inte besvarat frågan om vilka som är de verkliga egendomsägarna i övergångssamhället (och socialismen), dvs *innan* varuproduktion och arbetsdelning upphävts.

5.4 Några problem kring arbetsdelningen

I det här avsnittet begränsar vi oss till att behandla arbetsdelningens upphävande i den mening *Kommunist* använder begreppet, dvs den ”enskilda arbetsdelningen”. Problemet med upphävandet av den enskilda arbetsdelningen är inte så enkelt som det framskyntar i *Kommunist*. Vi ska här bara peka på några komplikationer.

För det första är det uppenbart att arbetsdelningen *i sig* är omöjlig att fullständigt upphäva, eftersom det alltid kommer att vara nödvändigt att fördela olika arbetsuppgifter mellan samhällets individer. Målsättningen är heller inte att avskaffa all arbetsdelning, utan att avskaffa ”den gamla arbetsdelningen”, som Engels uttrycker det, dvs *motsättningen* mellan stad och land, *motsättningen* mellan manuellt och intellektuellt arbete osv – en distinktion

som *Kommunist* undviker. Detta betyder t ex att en växling mellan olika arbetsuppgifter (arbetsrotation), där de lättare och tyngre arbetena fördelas rättvist är nödvändig. (En kortare diskussion av detta problem finns i Bo Bergmans broschyr: *Den socialism vi kämpar för*, se sid 35 och sid 63f)

För det andra är det naivt att som *Kommunist* påstå att kommunismen förutsätter att ”arbetaren har teoretisk och praktiskt kunskap om och överblick över produktionsprocesserna...” (s. 13) Det är omöjligt i ett utvecklat industrisamhälle. Och eftersom *Kommunist* knappast förespråkar ett återvändande till urkommunismen, måste problemet ställas på ett annat sätt. Däremot är det riktigt att människorna måste ha en *överblick* över samhällsutvecklingen i stort, en uppfattning om i vilken riktning man vill förändra samhället, hur planeringen i stort går till etc. Det är också riktigt att det socialistiska samhället måste se som en av sina viktigaste uppgifter att ge individerna en mångsidig utbildning för att avskaffa den överdrivna specialisering och andliga lemlästning som utmärker kapitalismen.

För det tredje hör till frågan om arbetsdelningens upphävande ett problem som *Kommunist* bara viftar undan (i en not, nr 3b) som vi skulle vilja skissera:

I sin kritik av *Gothaprogrammet* (s 18) skriver Marx bl a att kommunismens högre fas kännetecknas av att ”arbetet blivit inte blott ett medel för livsuppehållet utan rentav det viktigaste livsbehovet”.

Detta är en ståndpunkt som Marx i andra delar av sin produktion modifierade betydligt och rent av motsade. Frågan gäller huruvida det överhuvudtaget är möjligt att upprätta den totala ”friheten i den materiella produktionens sfär” (*Kommunist* s. 22. not 36), något som *Kommunist* tar som en självklarhet.

I *Grunddragen* lägger Marx tvärtom tonvikten på ”individens konstnärliga, vetenskapliga etc utbildning” vid sidan av den materiella produktionsprocessen, dvs på fritiden, samtidigt som han menar att det är möjligt att ”den omedelbara, materiella produktionsprocessen” frigör sig från nödtvångets form.

Vi citerar hela avsnittet:

”Så snart arbetet i dess omedelbara form har upphört att vara rikedomens huvudkälla upphör med nödvändighet arbetstiden att vara dess mått och därmed bytesvärdet att vara bruksvärdets mått. *De mångas merarbete* har upphört att vara villkor för utvecklingen av den allmänna rikedom, på samma sätt som *de fås icke-arbete* har upphört att vara villkor för utvecklingen av hjärnans allmänna krafter. Därmed bryter den på bytesvärdet baserade produktionen samman, och den omedelbara, materiella produktionsprocessen erhåller en form som inte är nödortftig och motsägelsefull. Det innebär den fria utvecklingen av individualiteterna, och därför inte reduceringen av den nödvändiga arbetstiden för att ge plats för merarbete utan överhuvudtaget reduceringen av samhällets nödvändiga arbete till ett minimum som möjliggör individernas konstnärliga, vetenskapliga etc., utbildning under den nu för dem alla disponibla tiden och genom de nu för dem alla skapade medlen.” (*Grunddragen* s. 197-8)

I sitt sista stora verk, tredje bandet av *Kapitalet*, går Marx ännu längre och framför ståndpunkten att den nödvändiga materiella produktionen *aldrig* kan förlora *alla* aspekter av nödtvång över sig. Dvs att människans verkliga frigörelse bara kan börja vid sidan av denna produktion och att arbetsdagens förkortning till ett minimum därför blir grundbetingelsen för denna frigörelse. Marx skriver:

”Samhällets verkliga rikedom och möjlighet till ständig utvidgning av dess reproduktionsprocess hänger alltså inte på merarbetets långvarighet utan på dess produktivitet och på de mer eller mindre rikliga produktionsbetingelser som står till buds när det fullgöres. Frihetens rike börjar i själva verket först där det arbete som är bestämt av nödtvång och yttre ändamålsenlighet upphör; det ligger alltså enligt sakens natur bortom den egentliga materiella produktionens sfär. Vilden måste

kämpa mot naturen för att tillgodose sina behov, för att bevara sitt liv och reproducera det, så måste även den civiliserade människan göra, och det gäller i alla samhällsformer och under alla möjliga produktionssätt. Detta naturnödvändighetens rike utvidgar sig under sin utveckling, emedan behoven utvidgas; men samtidigt utvidgas de produktivkrafter som tillfredsställer dessa behov. Inom detta område kan friheten bara bestå i att den samhälleliga människan, de förenade producenterna, rationellt reglerar denna sin ämnesomsättning med naturen, bringar den under sin gemensamma kontroll i stället för att behärras av den som en blind makt; fullbordar den med minsta möjliga kraftansträngning och under de betingelser som för den mänskliga naturen är mest värdiga och adekvata. Men det förblir alltid ett nödvändighetens rike. Bortom detta börjar den mänskliga kraftutveckling som är sitt eget ändamål, frihetens sanna rike, som emellertid bara kan blomstra med detta nödvändighetens rike som sin grundval. Att förkorta arbetsdagen är grundbetingelsen.” (*Kapitalet* III, s. 726)

Detta problem bortser *Kommunist* fullständigt ifrån, för att i stället skriva att Mandel i *Marx' ekonomiska tänkande* – då han presenterar just dessa Marx' uppfattningar (s. 89 o 149) – ”totalt” motsäger sig själv. För *Kommunist* är allt solklart: den av Mandel redovisade marxiska uppfattningen utgör en ”produktionistisk ståndpunkt” och ett ”förnekande av arbetsdelningens upphävande och arbetets omvandling till en skapande verksamhet”.

Vi påstår att *Kommunist*s tvärsäkra uttalande är ett uttryck för en djupt rotad idealism. Problemet är ett verkligt *problem*, som inte kan lösas med fromma förhoppningar och tvärsäkra påståenden, utan kräver vetenskaplig analys och praktisk erfarenhet. Det är uppenbart att förkortningen av arbetsdagen inom överskådlig framtid – även om revolutionen segrar i utvecklade kapitalistiska länder – kommer att vara en central fråga, eftersom en kortare arbetsdag är en av grundbetingelserna för att arbetarmassornas aktiva deltagande i samhällets skötsel ska bli möjligt.

Dessutom kommer arbetet att innehålla element av ”ofrihet” under överskådlig framtid eftersom människans totala frigörelse inom den samhälleligt nödvändiga materiella produktionen – även om den är möjlig – kräver en sådan revolutionering av produktivkrafterna, att vi inte kan åstadkomma den under överskådlig framtid.

Låt oss understryka att detta inte betyder att arbetet kommer att förbli ungefär som det är nu. Tvärtom kommer oerhört mycket att kunna göras för att göra arbetet mer meningsfullt, både till form och innehåll. Det problem som Marx berört och vi skisserat ovan är om det är möjligt att i det kommunistiska samhället driva på processen så långt att motsättningen mellan det produktiva arbetet och ”fritiden” fullständigt elimineras. Frågan kan endast slutgiltigt besvaras av praktiken. Det är vår uppgift, som revolutionärer, inte att lösa detta problem, utan att tillsammans med hela världens arbetarklass skapa den oundgängliga förutsättningen för att det ska kunna lösas i framtiden, den socialistiska världsrevolutionen.¹¹

6. Avslutning

Vi har nu gjort en längre resa genom *Kommunist*s teorikonstruktion om övergångsproblematiken. Vi har inte besökt alla vrår och vinklar. Ändå har resan blivit ganska lång – alltför lång!

Orsaken till att vi försökt kämpa oss igenom *Kommunist*s snåriga teori(er) är givetvis att analysen av övergångssamhällena är ett viktigt problem. Den hänger ihop med frågan om ”supermakterna” och överhuvudtaget med frågan hur vi ska förhålla oss till de existerande övergångssamhällena, samtidigt som denna analys är en förutsättning för politisk aktion inom dessa stater.

¹¹ För en diskussion av detta problem, se också – förutom *Marx' ekonomiska tänkande* – *Mandels Marxist Economic Theory* s. 683-686. [Nu på svenska: [Marxismens ekonomiska teori](#), åsyftat avsnitt är slutet av kapitel 17, ”Människans begränsningar?” – *Red*]

För oss är det viktigaste med en teoretisk debatt att den kan leda fram till konkreta ställnings-taganden och ge en politisk vägledning. Även *Kommunist* anger detta som sin målsättning (s. 2). Men efter den långa resan kan vi konstatera att författarna skrivit nära 20 sidor utan att komma fram till några klara, entydiga ståndpunktstaganden.

Detta betyder inte att *Kommunist*-artikeln är utan ”inre logik” – den leder till, som vi visat, att Sovjetunionen är ett klassamhälle av ”statskapitalistisk” typ. Men dessa slutsatser, som följer logiskt av analysen, vågar inte *Kommunist* själv dra. Istället försöker man hålla hela artikeln på ett strängt ”teoretiskt” plan, där teorin avskärmas från praktiken och den konkreta verkligheten. *Kommunist*-artikeln är därför ”teoreticistisk” i ordets negativa bemärkelse.

Det grundläggande metodologiska fel *Kommunist* gjort, är att försöka skapa en teori om övergången mellan kapitalism och kommunism utifrån en diskussion om hur de abstrakta begreppen för kapitalismen (vara, värde, arbete, kapital osv) upplöses i övergången till kommunismen, utan att basera detta teoretiserande på en konkret analys av de existerande övergångssamhällena. Detta är ett idealistiskt sätt att närma sig problemet.

Då *Kommunist* går till angrepp mot vår syn på övergångssamhällena blir den, i avsaknad av en koherent teori, mycket demagogisk. Hela angreppet mot oss kan i sista instans reduceras till att vi bara skulle vara intresserade av en ökad produktivitet plus ”formell” arbetardemokrati. Att vi anser produktivitetens höjande och en verklig proletär demokrati vara centrala frågor vid övergången till kommunismen, det vill vi inte förneka. Men att vår syn på övergången skulle innehålla enbart dessa element, det förnekar vi styvnackat.

Däremot finns det, som vi visat i artikeln mera belägg för påståendet att *Kommunist* reducerat övergången till en fråga om omvandlingen av ”arbetets omedelbara organisering”, där planekonomin, arbetardemokratin och ökningen av produktiviteten etc ses som mindre betydelsefulla, för att inte säga icke-nödvändiga, åtminstone i övergångssamhället innan socialismen uppnåtts.

MM, MF